

Maanmittaus 81:1-2 (2006)
Saapunut 16.6.2005 ja tarkistettuna 2.5.2006
Hyväksytty 2.5.2006

Ylä-Lapin isojaot ja saamelaisten maa- oikeudet

Jouko Sillanpää

Juusolantie 60, 93999 Kuusamo
jouko.sillanpaa@netti.fi

Tiivistelmä. Kirjoituksessa tarkastellaan aluksi (luku 2) uudisasutustoimintaa sekä isojakolainsäädännön ja -toiminnan kehittymistä erityisesti Ylä-Lapissa. Kirjoituksen toisessa pääosassa (luku 3) käydään läpi Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnissa suoritettujen isojakotoimitusten vaiheet sekä esitetään selvitys isojakotoimitusten suorittamisesta. Tässä osassa tarkastellaan erikseen yhteismetsien muodostamista ja vesirajankäyntejä. Lopuksi (luku 4) arvioidaan isojakojen merkitystä Ylä-Lapissa yleisesti ja erityisesti saamelaisten maa-
oikeuskysymyksen kannalta. Viimeksi mainittu asia on keskeinen tarkastelunäkökulma läpi koko kirjoituksen. Maata omistamattomat saamelaiset jäivät vääjäämättä isojakojen ulkopuolelle. Heitä pidettiin tilattomana väestönä, jonka osalta ei näytä esitetyn mitään vaatimuksia isojaon lainvalmistelutöiden eikä varsinaisten isojakotoimitustenkaan yhteydessä. Aikojen kuluessa mahdollisesti tapahtuneista oikeudenloukkauksista huolimatta saamelaisilla ja muilla paikallisilla asukkailla on kuitenkin nykyisin kohtalaiset ja jatkuvasti kehittyvät mahdollisuudet käyttää esimerkiksi elinkeinotoiminnassaan hyväkseen valtion maiden luonnonvaroja ja vaikuttaa niitä koskevaan päätöksentekoon.

Avainsanat: isojako, Enontekiö, Inari, Utsjoki, saamelainen, maa-
oikeudet, vesirajankäynti, yhteismetsän muodostaminen, liikamaan erottaminen.

1 Johdanto

Isojaot ovat olleet Suomen merkittävin maatalousreformi. Ne alkoivat 1750-luvulla Etelä-Pohjanmaalta ja päättyivät 1960-luvulla Kuusamossa, Enontekiöllä ja Utsjoella. Isojaot kestivät siis noin kaksi vuosisataa. Tämä kirjoitus keskittyy käsittelemään isojakoja Inarin, Utsjoen ja Enontekiön kunnissa, joissa isojakojen toteuttaminen muodosti erillislainsäädäntöineen oman kiinteistöteknisen ja -oikeudellisen kokonaisuuden.

Saamelaisten maa-
oikeuskysymykset ovat olleet viime vuosina vilkkaan keskustelun ja monien tutkimusten kohteena. Isojaoissa rakennettiin puheena olevien pohjoisten kuntien nykyisen kiinteistöjärjestelmän perusta ja sillä on siten oma tärkeä merkityksensä alueen kiinteistö- ja maanomistuso-
lojen

kehityksessä. Asiakirjojen valossa saamelaisten maanomistuskysymys ei näytä nousseen isojaossa erillisenä ongelmana esille. Saamelaiset olivat isojaossa maanomistajina samassa asemassa kuin muutkin maanomistajat.

Joukko erityisperusteisia käyttöoikeuksia, lähinnä kalastusoikeuksia, jäi isojaossa vaille huomiota. Näitä kysymyksiä on myöhemmin selvitelty vesirajankäyntien jatkokäsittelyissä. Näissäkään asioissa saamelaiset eivät ole toimitus- ja oikeuskäytännössä saaneet kansanryhmänä erikoisasemaa, koska puheena olevien kiinteistötoimituksissa käsiteltävien oikeuksien on katsottu olevan sidoksissa kiinteistönomistukseen, ei kansanryhmiin.

Maahan ja vesiin liittyvien oikeuksien järjestämättömyys on ollut esteenä sille, että Suomi olisi voinut ratifioida Kansainvälisen työjärjestön ILO:n itenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoja koskevan yleissopimuksen n:o 169. Oikeusministeriö on pyrkinyt selvittämään saamelaisten maa-
oikeuksia 1990-luvun loppupuolelta alkaen selvitysmiesten, toimikuntien ja tutkimusten avulla.

2 Isojakojen ja isojakolainsäädännön kehitys Ylä-Lapissa

2.1 Liikamaat ja uudisasutus

Asutuksen alkuaikoina jokainen asukas sai Suomessa vallata vapaasti maata käytettäväkseen. Monen talon tilukset ulottuivatkin asutuksesta 40–50 kilometrin päähän autioon saloon. Ajan oloon tilanne muuttui. Vuonna 1920 julkaistussa valtionmetsäkomitean mietinnössä todetaan: ”Valtiovallan saavutettua vaikutusta ja varsinkin sen jälkeen kun yksityisten harjoittama maananastus alkoi olla esteeksi valtion asutusharrastuksille, ruvettiin maan esteetöntä valtausta supistamaan.” Valtiovalta pyrki vähitellen ottamaan itselleen valtaamattomien maiden omistajan aseman. Eräänlainen kulminaatiopiste oli tässä suhteessa Kustaa Vaasan antama julistus 20.4.1542, jossa valtakunnan laajat asumattomat erämaat ilmoitettiin ”Jumalalle, Kuninkaalle (Meille) ja Ruotsin kruunulle” kuuluviksi. Julistuksen tarkoituksena oli ennen kaikkea uudisasutuksen tarkoituksenmukaisempi järjestäminen. Myöhempi historian kehitys on osoittanut, että tällä julistuksella ei ainakaan käytännössä ratkaistu erämaiden omistusta (Valtionmetsäkomitea 1920, s. 79–80).

Haataja toteaa, että jo maakuntalakien aikana Pohjois-Ruotsissa yksityiset talonpojat omistivat määrätyt yksityiseen hallintaansa ottamansa alueet, että metsämaa tällaisten alueiden läheisyydessä katsottiin kylän talojen yhteiseksi metsämaaksi ja että tällaisen kylän yhteisen metsämaan ulkopuolella oleva alue oli erämaata, joka oli ”res nullius”, isännätön maa, ja jonka käytöstä kuninkaat jo varhain alkoivat määrätä. Määräävänä tekijänä kuninkailla heidän pyrkimyksensä päästä määräämään erämaiden käytöstä oli asuttamisintressi ja pyrkimys saada sitä tietä valtiolle lisää tuloja (Haataja 1929, s. 2–3).

Toinen kulminaatiopiste oli 19.12.1683 annettu metsäasetus, jolla kuningas määräsi virkakuntaa pitämään metsiä silmällä. Ensin oli kunkin kylän ja talon luonteen ja laadun mukaan tutkittava sen rajat, tai missä sellainen puuttui, erotettava kullekin niin suuri alue ja niin paljon metsää, kuin oli kohtuullista ja

täydelle talolle tarpeen. Tämän jälkeen oli muut alueet erotettava kruunulle kuuluviksi. Kuitenkin, jos joku pitäjä tai kihlakunta osoitti laillisen erottamistoimituksen tai muiden pätevien seikkojen perusteella osan metsämaasta kuuluvan sille, ei tätä oikeutta saatu niiltä ottaa. Sen sijaan kaikki se, mikä suurista metsistä oli käyttämätöntä ja minkä ei pätevillä syillä voitu osoittaa kuuluvan jollekin talolle, kylälle, pitäjälle ja kihlakunnalle oli kruunun oikeaa ja yksinomaista omaisuutta (Korpijaakko 1989, s. 557–558).

Asetus oli tarkoitettu sovellettavaksi vain Pohjois-Ruotsissa ja Suomessa ja siellä, missä erämaita oli. Haataja toteaa, että tämän asetuksen katsotaan antaneen todellisen alun valtion ja yksityisten maiden toisistaan erottamiselle Pohjoisessa. Tämän asetuksen antamisen jälkeen ei Ruotsissa katsottu olevan mitään alueita, jotka olisivat olleet ”res nullius” (Haataja 1929, s. 6).

Samoihin aikoihin, kun mainittu metsäasetus annettiin, annettiin myös Lapinmaata varten säännöstöjä, jotka muun muassa koskivat uudisasumuksen perustamiseen liittyviä etuisuuksia sekä verotusta. Tällaisia säännöstöjä olivat Lapinmaiden asuttamisesta annetut plakaatit vuosilta 1673 ja 1695 sekä lapinvoudin ohjesääntö vuodelta 1695. Viimeksi mainitussa lähdettiin siitä, että kylän osakkaat olivat yhteisvastuussa kylälle määrätyn veron suorittamisesta. Jos lappalainen muutti kylästä toiseen, hänen oli tuli suorittaa osuutensa verosta siihen kylään, johon hänet oli kirjoihin merkitty. Kylän veron määrä pysyi siis vakiona (Wirilander 2001, s. 22–23).

Isojakojen aloittamisen aikoihin 1700-luvun puolivälissä Ruotsi-Suomen poliittisessa keskustelussa oli vahvasti mukana laajojen erämaa-alueiden hyödyntäminen. Suomessa näitä alueita, jotka eivät siis nimenomaisesti kuuluneet ennestään kenellekään maanomistajalle, oli erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomessa sekä Pohjanmaalla. Käytännössä ainoa tapa hyödyntää näitä alueita tuohon aikaan oli käyttää niitä uudisasutukseen. Uudisasutuksella pyrittiin torjumaan vähäväkisyyteen liittyviä ongelmia, turvaamaan valtakunnan puolustamista ja synnyttämään asutusta, joka pitemmällä tähtäimellä olisi veronmaksukykyistä. Poliitikassa keskusteltiin vilkkaasti muun muassa siitä, miten voimakkaasti valtion pitäisi ohjata uudisasutustoimintaa. Samalla kun asiaa pohdittiin valtiopäivillä ja komiteoissa, uudisasutus eteni väijäämättä ja melko spontaanisti yksityiseltä pohjalta. Sitä valvoivat lähinnä vain maaherrat. Etelämpänä vanhat asukkaat vastustivat uudisasutusta, koska se kavensi heidän oikeuksiaan muun muassa yhteisiin metsiin. Lapissa sen sijaan uudisasutus eteni melko esteettömästi täysin viljelemättömille seuduille, joilla vain saamelaiset olivat harjoittaneet erätaloutta (mm. Saarenheimo 1983, s. 47).

Lapin asuttamista koskeva kuninkaan sääntö 24.11.1749 sisälsi aikaisempaa yksityiskohtaisempia säännöksiä. Uudistalon perustaminen tehtiin maaherran luvasta riippuvaiseksi ja lupamenettelyyn liittyi katselmuksen suorittaminen paikalla. Verovapaita vuosia oli yleensä 15, minkä jälkeen seurasi uudistalon mittaus- ja verollepanotoimitus. Säännössä oli määräyksiä muun muassa tilusten käyttämisestä, metsästyksestä ja kalastuksesta. Säännökset saattoivat vaikuttaa siihen, että perinteisistä lapinlinkeinoista elantonsa saaneet saamelaiset katsoi-

vat viisaammaksi perustaa uudistalon saadakseen olonsa varmemmalle pohjalle (Wirilander 2001, s. 47–49).

Uudisasutuspolitiikka oli 1700-luvulla kaiken kaikkiaan hyvin horjuvaa ja epäjohtonmukaista. Kustaa III:n noustua valtaan 1770-luvulla valtiovalta sai enemmän lujuu-
tta, minkä seurauksena muun muassa julkaistiin vuoden 1775 isojakoasetus ja vuonna 1777 sen selitys. Näissä määriteltiin ensimmäisen kerran selkeästi muun muassa ne perusteet, joiden mukaan talojen maat oli jaettava valtion ja yksityisten kesken. Vuonna 1777 annetussa selityksessä määrättiin, että taloille oli annettava isojaossa 600–1 200 tynnyrinalaa maata, joutomaita lukuun ottamatta, manttaalia kohti. Lisämaata oli mahdollista saada uutta veroa vastaan. Tätä varsin tiukkaa määräystä perusteltiin kamarikollegion kiertokirjeessä vuodelta 1778 sillä, että talojen takamaille ja metsille, joita oli yli talon omien tarpeiden, ei Suomessa oltu pantu minkäänlaista veroa, aniharvoja poikkeuksia lukuun ottamatta, eivätkä nämä alueet sen tähden kuuluneetkaan yksityisille vaan valtiolle. Tilallisilla ei ollut ollut mitään laillista perustetta ottaa haltuunsa tätä verottamatonta maata (Valtionmetsäkomitea 1920, s. 81–82).

Vuosien 1775 ja 1777 asetuksilla määrättiin siis liikamaan erottamisesta ja käyttämisestä uudisasutukseen. Pitkällinen maakysymys oli saanut ratkaisunsa ja valtionmetsäkomitean mielestä oli samalla ”laskettu vakava perustus valtion maanomistukselle” valtion maiden tultua vasta nyt todella erotetuiksi yksityismaista (Valtionmetsäkomitea 1920, s. 82).

Valtion kiinnostus metsäomaisuuteensa heräsi 1800-luvun puolivälissä. Tuolloin havaittiin, että liikamailla ja erämailla oli uudisasutuskäytön lisäksi arvoa myös valtion metsätaloustoiminnan kannalta. Vuoden 1851 metsäasetuksen mukaan valtionmetsät oli saatettava järjestetyn hoidon alaisiksi eikä niitä saanut rajattomasti luovuttaa uudisasukkaille. Kun metsähallinto perustettiin itsenäiseksi organisaatioksi 1860-luvulla, suuri osa Pohjois-Suomen metsistä oli vielä jakamatta (Saarenheimo 1983, s. 53).

Saamelaistoimikunta toteaa mietinnössään, että kokonaisuutena arvioiden valtion omistus laajoihin erämaihin vahvistui usean vuosisadan kestäneen oikeuskehityksen tuloksena. Peruspiirteiltään valtion omistusta koskenut lainsäädäntö on lähtenyt siitä, että yksityisellä tai yhteisöllä on ollut valta näyttää omaavansa valtion oikeutta paremman oikeuden alueeseen (Saamelaistoimikunta 2001, s. 13).

Kiinteää asutusta muodostui Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kuntien nykyisille alueille 1700-luvun lopulla ja erityisesti 1800-luvulla. 1900-luvulle tultaessa taloja oli yhteensä noin 250. Näistä lähes 180 taloa oli perustettu 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Uudistaloja syntyi toisaalta etelästä tulevien suomalaisten uudisasukkaitten asettuessa asumaan seudulle ja toisaalta saamelaisten luopuessa porotalouteen siirtymisen vuoksi vanhasta siitajärjestelmästä. Taloille annettiin niiden perustamisen yhteydessä väliaikaiset manttaalit tiluksia kartoittamatta ja verollepanoja suorittamatta. Talojen lopullinen muodostaminen jäi isojaossa suoritettavaksi (Pohjola 1983, s. 92).

Ylä-Lapin uudistaloista monet perustettiin saamelaisille. Uudisasukkaaksi ryhtyminen merkitsi saamelaisille lapinrajan ylittämistä heidän siirtyessään erä-taloudesta karjataloutta harjoittaviksi maanviljelijäsaamelaisiksi. Laajamittainen poronhoito lähtikin Kemin Lapissa liikkeelle uudisasukkaista, jotka eivät enää voineet tyydyttää lihantarvettaan peuranpyynnillä (Wirilander 2001, s. 34–35).

Valtionmetsätorpparit olivat esimerkiksi Inarissa paikkakunnalle muuttaneita eri ammateissa toimineita ”etelän miehiä” sekä aikaisemmin ”kalalappalaisina” itsensä elättäneitä saamelaisia. Mukana oli muutama kunnassa asuvan talollisen poika, mutta saamensukuisia oli kuitenkin kaikkein eniten. Torpparit olivat paljolti metsätyöväkeä, jotka elivät, silloin kun metsätoita ei ollut, torppien tuotolla. Metsätorpparuus elätti pelkästään Inarissa 1900-luvun alkupuolella satoja ihmisiä luonnonmukaisella tavalla (Luostarinen 1991).

Valtionmetsätorpat olivat yleensä syntyneet Lapin taloudellisia oloja tutkimaan asetetun komitean mukaan niin, että kalastajalappalaiset olivat rakentaneet aikanaan kalavesiensä rannoille kotia, jotka oli myöhemmin rakennettu tuviksi. Näiden kalastajatorppien ”kentällä” elätettiin usein muutama kotieläin ja myöhemmin, jos maan laatu sen salli, raivattiin pieni perunamaakin. Koska asukkaat eivät voineet osoittaa muuta oikeutta asuntojen rakentamiselle, kuin kenties yllämuistoksen nautinnan, seudun virkamiehet edellyttivät heiltä asunaoikeuden hakemista asuntopaikoilleen. Jos kalastajamajan ympäriltä löytyi laajoja käyttämättömiä luonnollisia niittymaita, siitä saatettiin muodostaa uudistalo. Sitä myöten, kun niittymaata uudistalojen perustamisen myötä vähenivät, tehtiin muista kalastajamajoista kruununmetsätorppia. Yksinomaan poronhoidosta elävät tunturilappalaisetkin olivat 1800-luvun lopulla rakentaneet sopivaan paikkaan porolaitumilleen asuntoja ja hankkineet paikoille kruununmetsätorppien oikeudet. Myös näillä torpilla saattoi olla lehmä tai pari sekä lampaita. Kruununmetsätorppilla ei kuitenkaan ollut 1900-luvun alussa mainittavaa merkitystä maanviljelyksen tai karjanhoidon kannalta (Komiteanmietintö 3/1905, s. 34–35).

2.2 Isojakojen eteneminen Lapissa

Nykyisen Lapin läänin länsiosissa isojaot oli toimitettu jo ennen vuoden 1848 maanmittausohjesäännön voimaan tuloa. Keski-Lapissa ja suurimmassa osassa koko Pohjois-Suomea isojaot suoritettiin mainitun ohjesäännön voimassa ollessa. 1900-luvun alkuun mennessä isojakojen toimeenpano oli edennyt Sodankylän ja Kittilän kuntien tasalle. Isojako oli tällöin pääosin toimittamatta enää kolmessa pohjoisimmassa kunnassa sekä niin sanotuissa ruotusopimuspitäjissä Kuusamossa, Kemijärvellä ja Kuolajärvellä (Sallassa). Viimeksi mainittujen pitäjien osalta asia ratkaistiin ensi vaiheessa vuonna 1898 annetulla erityislainsäädännöllä (asetus verollepanosta ja isojaosta Kemijärven, Kuusamon ja Kuolajärven pitäjissä, 3/1898).

Inarin ja Enontekiön kuntien taloille muodostettiin senaatin päätösten 22.5.1900 (Enontekiö) ja 20.5.1901 (Inari) perusteella väliaikaiset isojakolohkot 1900-luvun alkuvuosina. Väliaikaiset lohkot muodostettiin taloryhmittäin tai yksinäisinä taloina. Lohkot saivat käyttöönsä tietyt rajoitetut alueet siihen saakka,

kunnes tilusten määrä ja sijoitus verollepanossa ja isojaossa lopullisesti ratkaistiin. Talot saivat lohkojen erottamisissa maata, joutomaat siihen luettuina, Enontekiöllä 6 000 – 10 000 hehtaaria ja Inarissa 6 000 hehtaaria kokonaista väliaikaista mantaalia kohti (Komiteanmietintö 1921:20, s. 3). Utsjoen kunnan alueella tilusten hyödyntäminen perustui senaatin päätöksiin, joiden mukaan talollisilla ja myöhemmin muillakin asukkailla oli oikeus ottaa metsistä metsäntuotteita ja tietyissä rajoissa puutavaraa ilman lohkojaotusta (Utsjoen maatoimikunta 1973, s. 1).

Väliaikaisten lohkojen rajat tuli maanmittarin, asianosaisten kanssa neuvoteltuaan, määrätä ja pyykittää ottaen huomioon, että taloryhmille annettiin yhteiset palstat siten, että niitä erotettaessa ei saanut etsiskellä erityisen metsärikkaita maita. Talojen haltijat saivat edelleen hallita kruununmaalla sijainneita niittyjä ja laidunmaa siellä porojaan sekä harjoittaa metsästyä ja kalastusta, ei kuitenkaan lohen ja siian pyyntiä (Nohrström 1933, s. 77).

Väliaikaisten lohkojen muodostamisen keskeisin merkitys oli Nohrströmin mukaan siinä, että niiden metsäalueet olivat hakkuurajoitusten alaisina. Hakkuuta voitiin suorittaa vain lohkon osakkaiden yhteisillä päätöksillä. Hakkuurajoitukset antoivatkin talonpojille aiheen hakea lopullisten isojakotoimitusten suorittamista. Liikamaat määrättiin erotettavaksi väliaikaisesti kruunulle sitä varten, että metsänkasvu voitaisiin suojella erityisesti metsänrajan seuduilla haaskaukselta ja järjettömältä hakkuulta (Nohrström 1933, s. 77).

2.3 Lainvalmistelutyöt

Väliaikaisten lohkojen tultua muodostetuksi 1900-luvun alussa Inariin ja Enontekiölle ryhdyttiin suorittamaan lohkokuntien verollepanoja. Pian todettiin, että vuoden 1848 maanmittausohjesäännön määräykset soveltuivat sellaisenaan huonosti tai olivat kokonaan sopimattomia pohjoisten kuntien erityisolosuhteisiin. Samoihin aikoihin oli pohdinnan alla kysymys Lapin suojametsäalueen muodostamisesta, millä asialla oli vaikutusta verollepanojen ja isojakojen suorittamiseen (Utsjoen maatoimikunta 1973, s. 1).

Ylä-Lapin maataloudellisten olosuhteiden järjestämistä pohdittiin tuohon aikaan ja sen jälkeen useissa komiteoissa, kuten kruununmetsäkomiteassa (mietintö 1900), Lapinmaan taloudellisia oloja tutkimaan asetetussa komiteassa (3/1905), Lapinmaan neuvottelukomiteassa (5/1908), suojametsäkomisionissa (1910:7) ja valtionmetsäkomiteassa (1920:16) (Komiteanmietintö 1921:20, s. 3). Merkille pantavaa on, että sellaiset saamelaisten maa-
oikeudet, jotka ovat nykyisin tutkimuksen ja keskustelun kohteena, eivät näytä nousseen näissä selvityksissä ja mietinnöissä mitenkään erityisesti esille.

Metsähallituksessa oli pantu merkille Ylä-Lapin kunnissa alkanut maakeinnottekehitys, jonka seurauksena huomattavia maaomaisuuksia oli alkanut siirtyä talonpojilta muille tahoille, muun muassa kauppiaille ja puutavarayhtiöille. Metsähallitus esittikin 26.3.1915 senaatille, että isojako ja verollepano toimitettaisiin lopullisesti vasta sitten, kun suojametsäkysymys olisi ratkaistu ja Lapin oloihin sovellettu uusi verollepanosääntö olisi saatu aikaan. Myös maanmittaus-

hallinnossa katsottiin, että erityislainsäädäntö verollepanojen ja isojakojen toimittamiseksi Ylä-Lapin kunnissa oli tarpeen. Toisaalta nähtiin, että voimassa olleiden säännösten mukaan toimittaessa talot eivät olisi tulleet ainakaan tunturi-seuduilla saamaan edes välttämättömään kotitarpeeseen riittävää metsäalaa eikä yhteismetsiä olisi voitu muodostaa. Toisaalta taas katsottiin, että olojen alkupe- räisyys ja se, että sikäläisissä oloissa isojako oli mahdollista toimittaa selvästi yksinkertaisemmalla ja halvemmalla menettelyllä kuin muualla, puolsivat erityislainsäädännön säätämistä (Komiteanmietintö 1921:20, s. 5–10 ja Haataja 1933, s. 41).

Moninaisten vaiheiden jälkeen valtioneuvosto määräsi 14.5.1920 erityisen komission selvittämään niitä kysymyksiä, ”joilla oli yhteyttä Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanojen ja isojakojen kanssa”. Komission puheenjohtajaksi määrättiin Oulun läänin nuorempi lääninmaanmittausinsinööri Juho Haataja (Komiteanmietintö 1921:20, s. 5–10). Koska tulevan isojakolainsäädännön keskeisimmät säännökset muotoiltiin tämän Haatajan komission mietinnön pohjalta, tarkastellaan seuraavassa puheena olevaa mietintöä yksityiskohtaisemmin.

Asetettu komissio esitti mietinnössään käsityksensä verollepanojen ja isojakojen toimittamisen tavasta puheena olevissa kunnissa. Ehdotuksiaan valmistellessaan komissio tutustui varsin seikkaperäisesti mietinnön kohteena olevien kuntien elinkeino-, maanjako- ynnä muihin olosuhteisiin sekä perehtyi alueen aikaisempaan verollepano- ja maanjakotoimintaan. Ikään kuin itsestään selvänä lähtökohdana komission mietinnölle oli se perusajatus, että Enontekiöllä, Inarissa ja Utsjoella oli ainoastaan toisaalta taloihin ja kruununmetsätorppiin kuuluvaa maata ja toisaalta valtion maata. Komission mietinnössä ei, sen enempää kuin muissakaan lainvalmistelutöissä, ole mainintoja muunlaisesta, esimerkiksi lapinkylien tai yksittäisten lappalaisten maanomistuksista (Komiteanmietintö 1921:20). Samankaltainen havainto liittyy jo 1800-luvun puolivälissä suoritettuun laajaan suomalaiseen lakikodifikaatiotyöhön. Vaikka kodifikaatio lopulta raukesi, sen tuhansia pykälää käsittävä ehdotus antaa Lapin maankäyttöoloista sellaisen kuvan, että uudisasukkaat olivat Lapinmaan ainoita asukkaita, joilla oli maahan kohdistuvia oikeuksia (Korpijaakko-Labba 2000, s. 154–156).

Komissio jakoi Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kuntien alueen kasvillisuus-, ilmasto- ja muiden luontaisten olosuhteiden perusteella kolmeen vyöhykkeeseen (kaistaan). Nämä olivat eteläinen kaista, keskikaista ja pohjoinen kaista. Eteläinen kaista käsitti Inarissa 44 taloa ja Enontekiöllä 25 taloa, keskikaista Inarissa 54 taloa ja Enontekiöllä 30 taloa ja pohjoinen kaista Inarissa 22 taloa, Enontekiöllä 17 taloa ja Utsjoella kunnan kaikki 60 taloa (Komiteanmietintö 1921:20, s. 19–40).

Komissio toteaa, että isojaon toimittaminen ei ole esimerkiksi Törmäsen ja Kyrön lohkokunnissa peltoviljelysten kannalta välttämätöntä, koska viljelykset ovat varsin pieniä, keskimäärin ensiksi mainitussa lohkokunnassa vain 0,18 hehtaaria ja jälkimmäisessä 0,74 hehtaaria tilaa kohti. Sen sijaan kahdella eteläisemmällä kaistalla keskenään sekaisin olleiden niittypalstojen järjestely olisi perusteltua samoin kuin viljelyskelpoisten maitten ja kotitarvemetsäksi

tarpeellisten metsäalueiden jakaminen. Komissio ehdotti, että valmistelutoimet isojakoa ja verollepanoa varten eteläisimpään ja keskimmäiseen kaistaan kuuluvilla taloilla toimitettaisiin voimassa olevien lainmääräysten mukaan (Komiteanmietintö 1921:20, s. 86–99).

Kolmannessa pohjoisessa kaistassa ei komission mielestä juurikaan ollut tarvetta varsinaiselle tilusjärjestelylle, koska alueen kaikki talot olivat yksinäistaloja, joilla oli suhteellisen harvoja niittypalstoja eikä tiluskaannusta ollut. Metsät olivat kolmannessa kaistassa lähinnä polttopuukoivikoita, joita oli totuttu käyttämään melko vapaasti. Komissio päätyikin ehdottamaan, että pohjoisella kaistalla toimitettaisiin vain ”rajankäynti” viljeltyjen, viljottujen ja viljelykelpoisten maiden ympärillä, minkä yhteydessä toimitettaisiin tarpeelliset tilusvaihdot. Samalla mahdollisesti annettaisiin tiloille lisää viljelyskelpoisia maita ja jaettaisiin useampana tilana viljeltyt talot, jonka jälkeen jokainen tila verollepan-
taisiin eri talona. Samassa yhteydessä olisi tiloille annettava määrätty metsäala ilman tilusmittausta jokapäiväistä kotitarvekäyttöä varten (Komiteanmietintö 1921:20, s. 89–102).

Edelleen komissio ehdotti varsin seikkaperäisten laskelmiensa ja arvioidensa perusteella, että verollepanossa taloille annettaisiin verollista maata kokonaisu-
selle manttaalille seuraavat määrät: pohjoisessa kaistassa 4 000 hehtaaria, muille taloille Enontekiön kunnassa 3 300 hehtaaria, Inarin kunnan keskikaistassa 3 000 hehtaaria ja Inarin kunnan eteläisessä kaistassa 2 500 hehtaaria. Lisäksi Utsjoen kunnassa olevien talojen kotitarvemetsän alaa ehdotettiin korotettavaksi 25 %:lla korvaukseksi siihen sattuvista joutomaista (Komiteanmietintö 1921:20, s. 111).

Komissio kantoi muun muassa lisääntyneen maakeinottelun johdosta huolta siitä, ettei taloille annettavia metsiä myydä ja hakata harkitsemattomasti ja ilman pitkäjänteisempää suunnitelmaa. Tästä syystä se ehdotti, että kolmasosa taloille annettavasta tilusalasta määrättäisiin sijoitettavaksi kuhunkin kuntaan muodostettavaan yhteismetsään. Tällaisten säästö metsien muodostamista perusteltiin lisäksi sillä, että paikkakuntalaiset olivat komission suorittamien selvitysten mukaan laajasti ehdotuksen takana. Utsjoen osalta yhteismetsä oli komission mielestä ainakin osaksi sijoitettava Inarin kunnan puolelle Inarijoen varrelle, josta muun muassa rakennuspuut voitaisiin uittaa Inari- ja Tenojokia pitkin osakkaiden tiloille. Viimeksi mainitun ratkaisun tarkoituksena oli myös varmistaa se, että Utsjoen kunnan alueella metsärajalla olevat ekologisesti arat alueet jäisivät pääosin valtion hallintaan ja sen myötä metsäviranomaisten hoitoon ja valvontaan (Komiteanmietintö 1921:20, s. 111–124).

Vielä Haatajan komissio ehdotti, että kysymyksessä olevissa kunnissa toimitettaisiin lohkokuntien välinen vesialueitten rajankäynti vasta isojaon päätyttyä eri määräyksestä ja vesialueiden käytön järjestelyt otettaisiin harkittavaksi vasta tämän jälkeen. Perusteluna tälle ehdotukselle oli muun muassa se, että ensin oli ratkaistava, millaiseksi seläksi (yleiseksi vesialueeksi) Inarinjärvessä olevat suuret vesialueet muodostetaan, sekä se, että vasta isojaossa tai sen jälkeen nähdään, millaisia vesialueita kullekin lohkokunnalle tulee ja millaisia kalastus-
oikeuksia kukin lohkokunta saa oman vesialueensa ulkopuolelta. Kuitenkin

komissio ehdotti, että Paatsjoen, Tenojoen ja Enontekiön kunnan alueella olevien rajajokien koskien vesivoima pidätettäisiin mahdollista tulevaa voimalaitosrakentamista varten valtiolle (Komiteanmietintö 1921:20, s. 125–127).

Vihdoin komissio ehdotti, että kaikista edellä ehdotetuista asioista säädettäisiin lailla. Ehdotetulla tavalla suoritettavan verollepanon ja isojaon kustannuksiksi arvioitiin noin 1,7 miljoonaa silloista (v. 1920) markkaa. Maansa keinottelijoille myyneille olisi komission mielestä pitänyt antaa mahdollisuus lunastaa tilansa takaisin valtion varoista myönnettävän lainan turvin. Tilattomaan maalaisväestöön kuuluvien henkilöiden hallussa olevat asumukset (kruununmetsätorpat), jotka täyttivät tietyt muun muassa heinäntuottoon liittyvät vaatimukset, komissio ehdotti katsottaviksi itsensä kannattaviksi maanviljelystiloiksi. Nämä voitaisiin hakea uudistiloiksi, joilla verollepano ja isojako toimitettaisiin samalla tavalla kuin varsinaisilla uudistiloilla (Komiteanmietintö 1921:20, s. 128–140).

Hallitus antoi esityksensä pohjoisten kuntien isojakolaiksi eduskunnalle vuoden 1924 valtiopäivillä nojautuen esityksessä ennen kaikkea edellä mainittuun Haatajan komitean mietintöön. Hallituksen esityksessä katsotaan olevan ilmeistä, että Pohjois-Lapin metsien kohtalo ja edellytykset alueen taloudelliselle kehitymiselle ja vastaiselle asuttamiselle riippuvat suuresti siitä, miten isojako paikkakunnalla suoritetaan (HE 20/1924 vp. s. 1).

2.4 Vuoden 1925 isojakolaki

Laki isojaosta ja verollepanosta sekä valtion mailla olevien vuokra-alueiden lunastamisesta Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa annettiin 28.4.1925 ja sen toimeenpanoasetus samana päivänä (laki 157/1925 ja asetus 158/1925). Uuden lainsäädännön tavoitteena oli ”maanomistusolojen lopullinen ja tyydyttävä järjestely”, jota pidettiin edellytyksenä taloudelliselle toiminnalle ja kehitykselle, muun muassa uudisasutustoimenpiteille, yksityisiä maanomistajia ja valtiota ja sen metsätaloutta tyydyttävällä tavalla (HE 20/1924 vp. s. 1). Lainsäädännössä annettiin Inarissa, Enontekiöllä ja Utsjoella verollepanossa ja isojaossa sovellettavat erityismääräykset. Siltä osin kuin erityismääräyksiä ei annettu, verollepanossa ja isojaossa sovellettiin myös näissä kunnissa aikaisemmin annettuja säännöksiä.

Edellä kohdassa 2.3 mainituista kaistoista käytettiin laissa nimityksiä eteläinen piiri, keskipiiri ja pohjoinen piiri (2 §). Se, mihin piiriin lohkokunta tai talo oli luettava, oli ratkaistava kussakin toimituksessa erikseen verollepanon yhteydessä (6 §). Verollepanossa tilusten tuotto oli laskettava asetuksen mukaan heinäkiloina siten, että 238 000 kilon vuotuinen tuotto vastasi yhtä manttaalia. Kunkin tiluslajin satomäärät oli vahvistettu asetuksessa. Manttaali perustui siihen heinäkilojen määrään, joka kertyi talon nautinnassa olleiden peltojen ja niittyjen sekä muun viljelyskelpoisen maan vuotuisesta sadosta. Kalastuksen tuotto oli otettava manttaaleja laskettaessa huomioon siten, että yksi kilo suolakalaa vastasi kahta kiloa heiniä (asetus 7 §).

Eteläisessä ja keskipiirissä isojakomenettely oli kolmivaiheinen. Ensimmäinen vaihe käsitti isojakoalueen kartoittamisen ja verollepanon, toinen vaihe

talojen yksityiskäyttöön tulevien tilusten erottamisen valtion maasta ja kolmas jakokunnan alueen jakamisen tilojen kesken manttaalien ja jyvityksen perusteella. Menettely vastasi näin ollen vuoden 1848 maanmittausohjesäännön mukaista menettelyä.

Pohjoisessa piirissä menettely oli yksinkertaisempi: Kukin talo sai peltoa, niittyä ja viljelyskelpoista maata entisen nautintansa mukaan sekä lisää viljelyskelpoista maata niin paljon kuin paikallisia olosuhteita silmällä pitäen katsottiin talon voivan pysyvästi ja kunnollisesti viljellä. Verollepanon jälkeen tiloille muodostettiin metsäpalstat rajankäynnillä tiluksia kartoittamatta ja lisäämällä manttaalin mukaan tulevaan pinta-alaan metsämaan osalle 25 % korvauksena tiluksille sattuvista joutomaista (10 §). Varsinainen jakotoimitus tehtiin pohjoisessa piirissä vain siinä tapauksessa, että talon nauttimat viljelykset ja viljelyskelpoiset maat oli ennen verollepanoa jaettava talo-osakkaiden kesken halkomalla (11 §).

Osa metsämaasta oli annettava kaikkien samaan kuntaan kuuluvien talojen yhteismetsänä (4 §). Utsjoen kunnan taloille muodostettava yhteismetsä saatiin sijoittaa kokonaan tai osittain Inarin kunnan alueelle (16.4 §). Pohjoisen piirin tiloille annettavat kotitarvemetsät oli pyrittävä sijoittamaan niin, ettei niihin sisältynyt suuria suo-, tunturi- tai muita joutomaa-alueita (asetus 9 §). Tärkeimmät porolaidunalueet oli pyrittävä jättämään jaon ulkopuolelle (13 §).

Lain voimaan tullessa valtion maalla olleet vuokra-alueet oli myös verollepantava ja muodostettava itsenäisiksi tiloiksi (22 §). Näistä tiloista oli maksettava valtiolle lunastushinta vuoden 1914 hintatason mukaan. Tukkipuiden osalta lunastushinta oli kuitenkin käypä hinta lukuun ottamatta kotitarpeeksi tulevia puita, joiden osalta lunastushinta oli puolet käyvästä hinnasta. Vuoden 1967 lainmuutoksella (508/1967) poistettiin lunastusvelvollisuus ja valtion puunotto-oikeus yhteismetsiin kuuluvan omaisuuden osalta.

Taloille voitiin pysyttää jakoperusteen ylittävänä oikeutena enintään 25 vuodeksi nautintaoikeus sellaisiin niittyihin, joita ne olivat ennen isojakoa nauttineet, mutta joita ei voitu sisällyttää talon tiluksiin (15.1 §). Lohkokuntien välinen vesialueiden rajankäynti oli suoritettava joko isojaossa tai erikseen isojaon jälkeen. Utsjoella, jossa isojakoa suoritettiin taloittain, oli vesirajankäyntiä toimittaessa määrättävä, mitkä talot kuuluivat samaan lohkokuntaan (vesioikeudelliseen kylään; 18.2 §).

Isojaosta ja verollepanosta sekä valtion mailla olevien vuokra-alueiden lunastamisesta Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa 28.4.1925 annettua lakia on muutettu kaksi kertaa. Vuoden 1956 lainmuutoksella (325/1956) isojakotoimituksia koskevaa muutoksenhakuoikeutta rajoitettiin siten, että ylimpänä oikeusasteena oli maanjako-oikeus. Lisäksi toimituskustannuksia ja perusparannusten sekä rakennusten siirtojen kustannuksia siirrettiin valtion maksettavaksi. Säännökset olivat muutosten jälkeen yhtenevämpiä Kuusamon isojakosäännösten kanssa. Samana vuonna muutettiin isojakolain toimeenpanoasetusta niin, että verollepanopäätösten antaminen siirrettiin yhteismetsiä koskevia päätöksiä lukuun ottamatta lääninhallitukselta maanmittauskonttorille ja vahvistaminen

valtioneuvostolta maanmittaushallitukselle (asetus 28/1956). Muutoksella oli mahdollista nopeuttaa huomattavasti verollepanopäätöksiä, jotka olivat useimmissa jakokunnissa tuolloin vielä antamatta (Pohjola 1995, s. 39–43). Vuoden 1967 lainmuutoksella (508/1967) poistettiin valtion oikeus lunastushintaan ja arvopuuston hakuksiin koskien valtionmetsätorpista ja mäkitupa-alueista vuoden 1925 isojakolain perusteella muodostettujen viljelystilojen yhteismetsäosuuksia. (Katso tarkemmin kohta 3.5.)

3 Isojakojen toteuttaminen

3.1 Verollepanot

Verollepanossa määriteltiin isojaon jakoperuste, manttaali. Yleisen isojakolainsäädännön mukaan jakokunnalle tuleva pinta-ala määrättiin manttaalilukujen perusteella. Manttaaliluvut puolestaan määrättiin tilusten luokituksen perusteella lasketun viljelysten tuoton mukaan. Vuoden 1925 isojakolainsäädännön mukaan tuotto laskettiin edellä kohdassa 2.4 selostetulla tavalla heinäkiloina.

Verollepanoehdotus laadittiin isojakotoimituksen alkuvaiheessa ja sitä varten oli siis suoritettava tilusten kartoitus ja luokitus. Ne suoritettiin kussakin jakokunnassa erikseen ja nautintarajat merkittiin kartoille. Nautintojen ja luokituksen pohjalta laadittiin verollepanoehdotus, jonka tuli luonnollisesti sisältää ehdotus muun muassa siitä, mihin piiriin (eteläinen, keski- tai pohjoinen piiri) talot oli luettava. Toimitusmiesten oli myös laadittava verollepanon yhteydessä ehdotus omistus- tai asukas-oikeuden siirtämisestä niissä tapauksissa, joissa taloa ei viljellyt ja asunut omistaja tai kruunun talon varsinainen asukas. Ellei siirtoa saatu aikaan, verollepanopäätöksessä voitiin määrätä, että talo sai vain niin paljon tiluksia, kuin talon olisi tullut aikaisemman lainsäädännön mukaan saada (7 §). Tämä tarkoitti muun muassa sitä, ettei talo voinut saada yhteismetsäosuuksia. Niissä tapauksissa, joissa verollepano oli suoritettu jo ennen vuoden 1925 isojakolain voimaantuloa, oli taloille annettava niin suuri yhteismetsäosuuksia, että se talon yksityiseen käyttöön annetun tilusalan kanssa vastasi sitä tilusalaa, joka talolle olisi sanotun lain mukaan tullut (5 §). Kruununmetsätorpat, joiden lunastamista pyydettiin, oli verollepanantava ja muodostettava itsenäisiksi tiloiksi samassa järjestyksessä kuin niin sanotut vanhat talotkin (22 §).

Kun verollepanoehdotus oli laadittu, se oli lähetettävä maaherralle (asetus 10 §). Lausuntojen hankkimisen ja mahdollisen verollepanotarkastuksen jälkeen lääninhallitus antoi verollepanopäätöksen, jonka vahvisti valtioneuvosto. Kuten kohdassa 2.4 on todettu, vuodesta 1956 alkaen verollepanopäätökset antoi maanmittauskonttori ja vahvisti maanmittaushallitus. Verollepanopäätöksessä vahvistettiin se, mihin jakokuntaan ja kylään talot kuuluivat ja mitkä talot mahdollisesti käsiteltiin yksinäistaloina. Päätöksestä ilmenivät taloille vahvistetut manttaaliluvut ja jakokunnan kokonaismanttaali sekä manttaalien perusteella lasketut taloille tulevien verollisten maiden pinta-alat.

Isojaossa mukana olleista tiloista huomattava osa oli kruununluontoisia (kruununtiloja). Isojaon suorittamisen kannalta asialla ei ollut suurta merkitystä,

mutta tilan asukkaan kannalta oli. Kruununluontoisen tilan asukkaalla oli tilaan omistusoikeuden sijaan niin sanottu vakaa hallintaoikeus, josta osoituksena hänellä oli asukasoikeuspäätös ja sijoituskirja. Tilaa ei voinut saada perintönä hallintaansa, eikä se ollut kiinnityskelpoinen. Asukasoikeuden siirtäminen ja perinnöksiösti olivat monimutkaisia ja aikaa vieviä oikeustoimia. Järjestelmä johti myös sekaluontoisten tilojen syntymiseen. Niissä vain joku osa tilasta oli ostettu perinnöksi. Lopulta asia saatiin ratkaistua niin, että vuonna 1965 annetulla lailla muutettiin Enontekiön ja Utsjoen kruununluontoiset tilat perintöluontoisiksi (laki eräiden kruununluontoisten tilojen ja tilanosien järjestelystä 598/65; Pohjola 1995, s. 34–35).

3.2 Yksityiskäyttöön tulevien tilusten erottaminen

Kun verollepanopäätös oli annettu, oli ryhdyttävä jakokunnan yksityiskäyttöön tulevien tilusten erottamiseen. Tästä vaiheesta käytettiin Inarin ja Enontekiön kunnissa eteläisessä ja keskipiirissä suoritettujen isojakojen asiakirjoissa säännöllisesti nimityksiä ”liikamaan erottaminen” tai ”liikamaan murtaminen”, joita nimityksiä oli puheena olevasta toimituksen vaiheesta isojaoissa vanhastaan käytetty. Toimitusasiakirjoissa jopa puhutaan isojakotoimituksen yhteydessä tehtävästä ”liikamaanmurtamistoimituksesta” (esimerkiksi Kaamasen jakokunnan isojako, arkistonumero Inari 404-18). Käytettiin toimenpiteestä mitä nimitystä tahansa, toimitusten asiakirjoista käy hyvin selkeästi ilmi, että toimenpiteessä oli kysymys taloille annettavien tilusten ulkorajan määrittämisestä valtionmaata ja muita jakokuntia tai yksinäistaloja vastaan.

Inarissa ja Enontekiöllä eräänlaisena lähtökohtana yksityiskäyttöön tulevien tilusten erottamisessa olivat väliaikaiset lohkot. Lohkojen alueella saattoi olla useita jakokuntia, joissa varsinainen isojako (talojen muodostaminen) toimitettiin kussakin erikseen. Yksityiskäyttöön tulevien tilusten erottamista käsiteltäessä laadittiin yleensä liikamaan ”murtamishdotus”, jonka johdosta kuultiin asianosaisia ja, josta toimitusmiehet tekivät sitten päätöksen. Taloille yksityiskäyttöön ja yhteismetsäksi annettavien tilusten sijoituksessa oli porojen laiduntamiseen vanhastaan käytetyt ja siihen erityisesti soveltuvat alueet, mikäli mahdollista, jätettävä jaon ulkopuolelle (13.1 §). Jakokunnan yksityiskäyttöön tulevien tilusten ulkorajat käytiin maastoon ja liikamaan erottamisesta annettiin, sen tultua suoritetuksi, erillinen valitusosoitus.

Utsjoen isojaoissa ja muuallakin pohjoisessa piirissä tämä vaihe isojaon erillisenä vaiheena jäi pois, koska yksityiskäyttöön tulevien tilusten erottaminen tapahtui rajankäynnissä, jossa tilukset erotettiin suoraan kullekin talolle. Utsjoella ei ollut ennestään olemassa väliaikaisia lohkoja, jotka olisivat olleet jakokuntien osakkaiden tai yksinäistalojen omistajien hallinnassa. Tilusten hyödyntäminen oli perustunut siellä senaatin päätöksiin, joiden mukaan asukkailla oli ilman lohkojaotusta oikeus ottaa metsistä metsäntuotteita ja tietyissä rajoissa puutavaraa. Joka tapauksessa myös pohjoisessa piirissä tämän toimenpiteen tarkoituksena oli toimitusasiakirjojen mukaan taloille tulevien tilusten erottaminen valtion omistamasta maasta.

3.3 Talojen muodostaminen

Isojaon kolmannessa päävaiheessa muodostettiin isojaon osakkaina olevat talot, suoritettiin tarpeelliset halkomiset sekä käsiteltiin tilikysymykset. Jakoperusteena talojen kesken olivat pääsääntöisesti talojen manttaalit. Jos jakokuntaan kuului sellaisia taloja, jotka eivät olleet oikeutettuja yhteismetsäosakkuuteen, jakoperusteena saattoivat olla verollepanopäätökseen merkityt talojen verollisten maiden pinta-alat. Talojen sisäisissä halkomisissa jakoperusteena olivat osuusluvut (osaluvut) ja joissakin tapauksissa nautinta.

Eteläisessä ja keskipiirissä taloille oli annettava tiluksia jaettaessa peltoa ja niittyä talojen entistä nautintaa vastaava määrä sekä viljelyskelpoista maata niin paljon, kuin paikallisia olosuhteita silmällä pitäen harkittiin talon voivan pysyvästi ja kunnollisesti viljellä (9 §). Talojen yksityiset tilukset oli pääsääntöisesti sijoitettava enintään kymmenen kilometrin etäisyydelle talon tonttipaikasta. Poikkeustapauksessa, milloin erikoiset syyt niin vaativat ja se tarkoituksenmukaiseksi havaittiin, tilukset saatiin sijoittaa enintään 25 kilometrin etäisyydelle tonttipaikasta (14 §).

Jaon laskemista varten tilukset oli jyvitetävä. Jyvitys tapahtui siten, että kullekin tiluskuviolle annettiin jyväluku, joka kuvasti tiluksen luontaista tuotto-kykyä verrattuna muiden tilusten vastaavaan tuotto-kykyyn. Jyvityksen avulla siis määritettiin tilusten suhteelliset tuottoarvot.

Käytännössä talojen muodostaminen tapahtui eteläisessä ja keskipiirissä yleensä siten, että toimitusmiehet laativat, asianosaisia kuultuaan, valmistavan jakoehdotuksen, joka esitettiin toimituskokouksessa asianosaisille. Tarvittaessa palstoja voitiin näyttää myös maastossa. Jakoehdotus oli laskettu suoritettuun tilusten jyvitykseen perustuen siten, että kukin muodostettava talo sai koko jakokunnan jyvitysarvosta jakoperustetta vastaavan osuuden. Kun asianosaiset olivat esittäneet valmistavaa jakoehdotusta koskevat kannanottonsa, toimitusmiehet ryhtyivät laatimaan lopullista jakoehdotusta. Myös lopullinen jakoehdotus esitettiin toimituskokouksessa asianosaisille, ja jos yksikin kokouksessa edustettuna ollut asianosainen ilmoitti, ettei hyväksy jakoehdotusta, asia alistettiin maanjako-oikeuden tutkittavaksi. Kun jakoehdotus oli saanut lain voiman, jakorajat käytiin maastoon. Toimituksen lopuksi käsiteltiin tilikysymykset ja muut toimituksen lopettamiseen liittyvät asiat.

Pohjoisessa piirissä yksityiskäyttöön tulevien metsäalueiden erottaminen tapahtui rajankäynnissä, jossa erotettiin suoraan taloille, kuten laissa sanottiin, ”sopivaan paikkaan” tietty manttaaliin perustuva pinta-ala tiluksia niitä mittaamatta ja luokittamatta (10 §). Rajankäynti tapahtui käytännössä pitkälti asianosaisten esittämien kannanottojen pohjalta. Ilmeisesti rajojen yksityiskohtainen kulku ratkaistiin monessa tapauksessa vasta itse rajankäyntityössä maastossa. Tätä käsitystä tukee se, että esimerkiksi Jomppalan jakokunnan isojaossa ei asiakirjojen mukaan laadittu mitään sellaista tilustensijoitussuunnitelmaa, jota olisi käsitelty toimituskokouksessa, vaan rajankäyntiin ryhdyttiin sen jälkeen, kun asianosaisten toivomukset tilusten sijoittamisesta oli kuultu.

3.4 Isojakotoimitusten suorittaminen

Inarin ja Enontekiön alueilla suoritettiin muutamissa lohkokunnissa isojakoja jo 1880-luvulla ja 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Inarin kunnan Muddusjärven kylän (myöhemmin Kaamanen) Toivoniemen talon n:o 15 isojako suoritettiin vuosina 1887–1897. Enontekiön kunnan ensimmäiset isojaot suoritettiin vuosina 1908–1909 Kelottijärven kylän Nierivuoman talossa 10 ja Suonttajärven kylän Korkeasaajon talossa 10 (Pohjola 1983, s. 93).

Laajemmin isojaot aloitettiin näissä kunnissa 1910-luvulla noin 10 vuotta sen jälkeen, kun senaatti oli antanut edellä kohdassa 2.3 mainitut päätökset väli-aikaisten lohkojen erottamisesta. Ensimmäinen tällainen hakemus isojaon suorittamiseksi jätettiin Oulun läänin kuvernöörille 3.5.1911. Hakemus tehtiin Inarin kunnan Muddusjärven kylästä yksityisten maanomistajien toimesta ja hakemuksen keskeisin tavoite lienee ollut metsämaiden saaminen yksityiseen käyttöön ja omistukseen. Seuraavan hakemuksen teki vuonna 1912 talokas Aug. Puhakka Törmäsen kylästä. Vuosina 1911–1918 määrättiin varamaanmittari Ossian Ståhlberg toimittamaan isojako Inarissa yhteensä 5 lohkokunnassa ja 22 yksinäistalossa. Enontekiöllä ensimmäiset määräykset verollepanojen ja isojakojen toimittamiseksi annettiin vuosina 1914 ja 1915. Utsjoella kunnan asukkaat hakivat yhdessä isojaon toimittamista kuvernöörinvirastoon 7.5.1912 jättämällä hake-
muksella. Asia alistettiin senaatin päätettäväksi, mutta sitä ei ratkaistu ennen vuoden 1925 lainsäädäntöä (Komiteanmietintö 1921:20, s. 3–4).

Isojakojen suorittaminen laajennettiin koskemaan kaikkia taloja 1920-luvun lopulla uuden lainsäädännön tultua voimaan. Taloja oli tässä vaiheessa Enontekiöllä, Inarissa ja Utsjoella yhteensä noin 350 kappaletta ja arvioitiin, että niille tul-taisiin antamaan uuden lainsäädännön mukaan noin 66 000 hehtaaria verollista maata yksityiseen nautintaan ja noin 33 000 hehtaaria yhteismetsään (Haataja 1924, s. 315).

Toimitukset etenivät hitaasti, koska muut Pohjois-Suomen isojaot ja kruununtorppien itsenäistämistoimitukset sekä myöhemmin sodat sitoivat työvoimaa. Lohkokunnittaista yhtenäistä kartoitusta ei suoritettu, vaan kartoitus suoritettiin jakokunnittain toimitusten edetessä. Talot sijaitsivat Inarissa hajallaan ja useat isojakotoimitukset käsittivätkin vain yhden talonumeron. Ennen sotia siellä suoritettiin loppuun 64 toimitusta, jotka käsittivät 110 talonumeroa. Sotavuosi-nakin lopetettiin kolme toimitusta, joissa käsiteltiin 42 talonumeroa. Sotien jäl-keen lopetettiin vielä 11 yhden talonumeron isojakotoimitusta. Inarissa isojaot saatiin suoritettua yhtä toimitusta lukuun ottamatta vuoteen 1951 mennessä. Viimeinen toimitus (Sotkaniemi) lopetettiin 1959. Varsinaisia isojakotoimituksia tehtiin siten Inarissa 79 kappaletta, joissa käsiteltiin 164 talonumeroa. Monet ta-lot halottiin jo isojaossa useammaksi tilaksi. Isojakotoimitusten ohessa muodos-tettiin, pääosin jo 1930-luvulla, valtion mailla olleista vuokra-alueista 62 tilaa (Pohjola 1983, s. 94–95).

Enontekiöllä ja Utsjoella toimitukset olivat vielä 1950-luvun puolivälissä, lainsäädännön ja maanmittausorganisaation muuttuessa, suurelta osin kesken. Utsjoella oli tosin lopetettu vuoteen 1957 mennessä 22 toimitusta, jotka koskivat

65 talonnumeroa. Isojakotöiden loppuunsaattamiseksi perustettiin vuonna 1955 Enontekiölle isojakotoimisto, jonka johtajaksi määrättiin maanmittausinsinööri Antti Pohjola. Vuoden 1956 lainmuutoksen (katso edellä kohta 2.4) jälkeen iso-jaot etenivät Enontekiöllä ja Utsjoella nopeasti siten, että viimeinen toimitus, joka koski Peltovuoman jakokuntaa Enontekiöllä, rekisteröitiin helmikuussa 1964. Kaikkiaan varsinaisia isojakotoimituksia lopetettiin Enontekiöllä ja Utsjoella vuosina 1956–1962 23 kappaletta (Pohjola 1983, s. 95–97).

Pohjolan esittämän arvion mukaan Inarin, Utsjoen ja Enontekiön alueella noin 70 vuoden aikana tehdyissä 126 varsinaisessa isojakotoimituksessa jaettiin tilojen yksityiskäyttöön tiluksia noin 100 000 hehtaaria yhteensä noin 870 tilalle. Vaikka keskimääräinen tilakoko oli yli 100 hehtaaria, noin kolmannes tiloista oli alle 50 hehtaarin suuruisia. Toimitusten yhteydessä toteutettiin vuoden 1956 lainsäädäntömuutoksen mahdollistamia perusparannushankkeita vain Enontekiöllä, jossa kuivatettiin 16 hankkeessa yhteensä noin 820 hehtaaria soita ja rakennettiin 7 hankkeessa yhteensä noin 12 kilometriä teitä (Pohjola 1983, s. 97–98).

Toimitusasiakirjoista sen enempää kuin muistakaan lähteistä ei ilmene, että tilattoman saamelaisväestön maaoikeudet olisivat olleet varsinaisissa isojaoissa millään tavalla esillä. Korpijaakko-Labba tosin kirjoittaa Antti Pohjolan muistelmiin (Lapinmaata jakamassa, 1995) perustuen saamelaiskysymyksen heränneen isojakoaikoina ja antaa ymmärtää, että kysymykseen liittyviä vaatimuksia olisi esitetty jo isojakotoimituksissa (Korpijaakko-Labba 2000, s. 222). Kuitenkin Pohjola puhuu muistelmissaan ainoastaan ”nykyisten kirjanoppineiden” viime aikoina esittämistä vaatimuksista ja todisteista.

3.5 Yhteismetsien muodostaminen

Eräänä lähtökohtana pohjoisten kuntien isojakolaissa oli, että muodostettavat talot saivat omiksi metsätiluksikseen vain välttämättömän kotitarvemetsän. Talolle manttaalina mukaan annettava muu metsämaa säädettiin muodostettavaksi kunnan kaikkien talojen yhteismetsäksi, jolle oli lain mukaan laadittava hoitosuunnitelma ja ohjesääntö. Yhteismetsien muodostamisen katsottiin näin edistävän suunnitelmallista metsätaloutta seudulla, joka oli metsänkasvun ekologian kannalta arkaa ja jolla oli muutoinkin pelättävissä metsän haaskausta. Yhteismetsien muodostamista perusteltiin myös Ruotsin esimerkillä sekä sillä, että suuri osa talollisistakin oli menettelyä kannattanut (HE 20/1924 vp. s. 4–5).

Kuhunkin pohjoiseen kuntaan siis muodostettiin isojakojen yhteydessä suoritetuissa yhteismetsätoimituksissa yhteismetsät. Taloille oli annettava muodostettavaa yhteismetsää varten puolet siitä tilusmäärästä, joka niille oli annettava isojakolain 3 §:n mukaan yksityiseen käyttöön (4 §). Tämä merkitsi sitä, että 1/3 muodostettavien talojen tilusmäärästä oli sijoitettava yhteismetsään. Talon osuus yhteismetsään määräytyi sen verollisen maan pinta-alan mukaan joka talolle oli yhteismetsään luovutettu (19 §). Tästä johtuu, että tilojen osuusluvut on merkitty muun muassa kiinteistörekisteriin hehtaareina.

Yhteismetsien osakkaiksi pääsivät lähtökohtaisesti kakki isojakotilat asuntotilakokoa olevia tiloja lukuun ottamatta. Tila oli kuitenkin jätettävä ilman yhteismetsäosuutta, jos sen omistaja ei itse asunut tai viljellyt tilaa. Jos omistaja tai se, jolle hän oli tilan luovuttanut, siirtyi asumaan ja viljelemään tilaa, yhteismetsäosuus voitiin hakemuksesta liittää tilaan. Yhteismetsäosuus voitiin myös poistaa tilalta, jos se joutui sellaiselle omistajalle, joka ei asunut ja viljellyt tilaa (laki 157/1925 4, 20 ja 21 §).

Säännökset noudattelevat muutoin 1900-luvulla vallinneita maatalouden tukemispolitiikan linjauksia, mutta yhteismetsäosuuden vastikkeetonta menettämistä koskeva säännös lienee melko poikkeuksellinen, eikä se täyttäne ainakaan nykyisiä omaisuudensuojaan liittyviä periaatteita. Jako-osakkaiden voidaan myös katsoa olleen keskenään koko lailla eriarvoisessa asemassa, kun jaossa saadun omaisuuden arvo on riippunut merkittävästi saajan asuinpaikasta ja ammatista. Yhteismetsäosuuden menettämistä koskevat säännökset kumottiin vasta vuonna 1970 annetulla yhteismetsälaille (485/1969).

Inarin kunnan talojen yhteismetsä käsitti neljä palstaa ja sen kokonaispinta-ala oli 17 580 hehtaaria verollista maata (joutomaineen noin 19 650 hehtaaria). Toimitus aloitettiin vuonna 1937 ja se päättyi vuonna 1959. Tämän yhteismetsän lisäksi oli Kyrön jakokunnan osakkaille muodostettu oma, noin 950 hehtaarin suuruinen yhteismetsä jakokunnan isojaossa, joka rekisteröitiin vuonna 1944.

Utsjoen talojen yhteismetsä sijoitettiin kahteen palstaan Inarin kunnan alueelle Kaamasen läheisyyteen. Toinen palsta sijoitettiin Kaamanen–Syysjärvi-maantien itäpuoliselle alueelle ja toinen Muddusjärven länsipuolelle. Viimeksi mainittuun palstaan ei kuitenkaan kuulunut Muddusjärven ranta-alueita, jotka jäivät valtioneuvoston 17.12.1956 vahvistaman sijoitussuunnitelman mukaisesti valtiolle Inarin alueen vesistöjen säännöstelysuunnitelman tarpeita varten. Yhteismetsän pinta-alaksi tuli 8 855 hehtaaria verollista maata. (Kiinteistörekisterin mukaan yhteismetsän syntyhetken pinta-ala oli n. 14 000 hehtaaria.) Toimitus päättyi vuonna 1968 (Pohjola 1995, s. 136–147).

Enontekiön kunnan talojen yhteismetsä käsitti 19 059 hehtaaria verollista maata (joutomaineen noin 30 000 hehtaaria) kahdessa palstassa Pallas-Ounas-tunturin kansallispuiston molemmin puolin. Yhteismetsään sisältyivät siihen rajoittuvien vesistöjen ranta-alueet. Myös Enontekiön yhteismetsätoimitus päättyi vuonna 1968. Yhteismetsäosuutta eivät saaneet sellaiset tilat, joiden omistajat eivät asuneet ja viljelleet tilojaan (Pohjola 1995, s. 136–147).

Eräänä ongelmakysymyksenä Enontekiön ja Utsjoen yhteismetsien muodostamisessa olivat eräitä valtion maasta muodostettuja yhteismetsien osakstiloja koskevat puustotilikysymykset. Tällaisia tiloja olivat ensinnäkin kruununluontoiset tilat, jotka oli perustettu kruununmaan antamisesta viljeltäväksi ja uudistaloin perustamisesta 13.10.1892 annetun asetuksen mukaisesti. Toisen tilaryhmän muodostivat kruununmetsätorpista ja mäkitupa-alueista vuoden 1925 isojakolain perusteella muodostetut viljelystilat. Tilat olivat yhteismetsän osakkeina erilaisessa asemassa kuin muut isojakotilat. Valtiolla oli aikaisempien säännösten perusteella näiden tilojen osalta tietty puunotto-oikeus tai oikeus

lunastushintaan tietyn arvopuuston ja maapohjan osalta. Nämä kysymykset jouduttiin ratkaisemaan toimitusten loppuvaiheessa lainsäädäntöteitse. Kruununluontoisiin tiloihin kohdistuva valtion hakkuuoikeus poistettiin vuonna 1965 eräiden kruununluontoisten tilojen ja tilanosien järjestelystä annettuun lakiin sisältyvällä säännöksellä. Edellä mainittujen viljelysalojen yhteismetsäosuuksien osalta vastaava säännös lunastushinnan ja hakkuuoikeuden poistamisesta lisättiin vuonna 1967 vuoden 1925 isojakolakiin (508/1967). Inarin yhteismetsätoimituksessa asia oli ratkaistu jo aikaisemmin Inarin mantaalikunnan ja metsähallituksen keskinäisellä sopimuksella, jossa puut oli sitouduttu lunastamaan yhteismetsälle summittaisen arvion mukaisella hinnalla (Pohjola 1995, s. 144–147).

3.6 Vesirajankäynnit

Ensimmäinen vesipiirirajankäynti (kalaveden piirirajankäynti) suoritettiin Inarin kunnan Muddusjärven kylässä Toivoniemen nimismiehevirkatalolla vuonna 1904. Talo oli erotettu kruununmaista itsenäiseksi virkataloksi Inarin ensimmäisessä isojakotoimituksessa (tn:o 3276, AN:o 400:2-) vuosina 1887–1897. Piirirajankäynti tuli vireille virkatalon silloisen asujan, kruununnimismies V. M. Pitkäsen hakemuksesta ja siinä rajoitettiin talolle omat vesialueet (tn:o 5300, AN:o 400:13-).

Muilta osin kylien välisten vesirajojen käynti jäi suoritettavaksi kaikissa kolmessa pohjoisessa kunnassa isojaon jälkeen erillisissä vesirajankäyntitoimituksissa, joissa noudatettiin vuonna 1902 annettua lakia välirajasta vedessä (31/1902). Lain 1 §:n mukaan järven rannalla sijaitsevilla kylillä tuli olla osa järveen rajalinjan ja kylän tilusten mukaan siten, että kukin vallitsee sen osan vettä ja vedenalaista pohjaa, joka on lähempänä omaa rantaa kuin toisen. Lain 4.1 §:n mukaan vanhastaan rantamatalaa ulommaksi voimassa ollutta tai laillisesti määrättyä oikeutta tuli kunnioittaa. Lain 4.2 §:n mukaan tuli niin ikään kunnioittaa ylimuistoiseen nautintaan tai muutoin lailliseen oikeuteen perustuvaa oikeutta. Lain 2 §:n perusteella kylän vesialue ei ulotu selkään, jonka pituus ja leveys on kahdeksan kilometriä tai enemmän.

Ensimmäinen varsinainen vesirajankäynti aloitettiin Inarissa kesällä 1961. Toimituksessa nousi heti esille muun muassa seuraavia ongelmakysymyksiä: Miten niin sanotut vanhat kalastusoikeudet otetaan toimituksessa huomioon? Oliko Inarinjärvessä yleistä vesialuetta?

Nämä kysymykset katsottiin siinä määrin laajakantoisiksi asioiksi, että Maatalousministeriö asetti niitä pohtimaan erityisen toimikunnan. Toimikunnan puheenjohtajaksi määrättiin hallitusneuvos Martti Kemppainen. Vesirajankäynnit aloitettiin vuonna 1963 myös Enontekiöllä ja Utsjoella siinä tarkoituksessa, että niissä selvitetään asetetun toimikunnan työn pohjaksi, mitä erityiskysymyksiä näissä kunnissa tulisi esille ja mitä vanhoja kalastusoikeuksia tiloilla oli. Eriytisesti Utsjoella vesirajankäynti sai suurta huomiota osakseen. Toimituksessa todettiin, että talojen käyttöön oli osoitettu niiden perustamisen yhteydessä runsaasti yksityisiä pato- ja muita kalastuspaikkoja Inarinjoessa, Tenojoessa ja Utsjoessa (Pohjola 1995, s. 149–150).

Vesirajankäyntitoimikunta ryhtyi työhönsä muun muassa suorittamalla tutustumismatkoja Sevettijärvelle ja Utsjoelle. Toimikunta päätyi ehdottamaan vuonna 1971 valmistuneessa lopullisessa mietinnössään, että kolmea pohjoista kuntaa varten laadittaisiin oma paikallisiin olosuhteisiin sovellettu kalastuslaki ja vesirajalaki, joilla turvattaisiin tiettyihin alueisiin kohdistuvat tilojen yksityiset kalastusoikeudet. Toimikunta totesi mietintöönsä liittyvässä vanhoja oikeuksia koskevassa muistiossa, että verotettuihin Lapinmaihin on tuomioistuinkäytännön mukaan vanhastaan kuulunut kalavesiä. Niihin liittyvät oikeudet olivat kuitenkin lakanneet ja menettäneet merkityksensä, koska niitä ei ollut otettu mitenkään huomioon isojakolaeissa ja isojakotoimituksissa. Lisäksi muistiossa todettiin, että lapinveroa maksaneiden lappalaisten oikeudet olivat saattaneet lakata heidän perustaessaan uudistalon, lakatessaan maksamasta aikaisempaa lapinveroaan ja siirtyessään maksamaan veroa talostaan (Komiteanmietintö 1971:B). Kun paikallinen väestö vastusti ehdotettujen lakien säätämistä, asetettiin uusi toimikunta, jota johti hallitusneuvos Matti Kekkonen (Pohjola 1995, s. 149–151).

Ilmeisesti vasta tässä vaiheessa, siis 1970-luvun alkupuolella, alkoi saamelaisten maa-
oikeuskysymyksiä ajava liikehdintä. Saamelaisten taholta etsittiin ja esitettiin vanhoja dokumentteja, joilla pyrittiin osoittamaan voimassa olevia oikeuksia Lapin maihin ja vesiin (Pohjola 1995, s. 151–152). Siis vasta nyt saamelaisväestön oikeudet näyttävät nousseen ensimmäistä kertaa virallisesti esille koko isojakojen historiassa. Kalastusetus ilmeisesti katsottiin paikallisten olosuhteiden kannalta niin tärkeäksi etuudeksi, että saamelaistenkin edunvalvontaa pyrittiin sen osalta hoitamaan. Isojakoja oli tehty Inarissa lähes 70 vuoden ajan. Isojaot olivat edenneet vaiheittain tietyssä järjestyksessä ja niiden eräänä lopputuloksena oli ollut, että valtion maat ja jakokunnille kuuluvat maat erotettiin toisistaan. Tässä suhteessa isojakotoimituksia koskeviin ennako-
odotuksiin ei ilmeisesti liittynyt kovinkaan suurta epävarmuutta. Vesirajankäynneissä sen sijaan ratkaistiin vesialueiden omistus kokonaisuudessaan sekä suurelta osalta lisäksi vesialueiden käyttöä koskevat erityiset oikeudet, muun muassa kalastusoikeudet.

Eduskunta sai vuonna 1976 Kekkonen toimikunnan mietintöön perustuvan esityksen, joka sisälsi ehdotukset laiksi vesialueiden rajankäynnistä Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa sekä laiksi kalastamisesta pohjoisilla vesialueilla. Eduskunnassa esityksen käsittely pitkittyi asian muututtua vähemmistökansan etuihin liittyväksi poliittiseksi kysymykseksi. Kun vielä ilmeni, että esitettyjen lakien säätäminen edellyttäisi perustuslain säätämisenjärjestystä, hallitus veti lopulta esityksensä pois (Pohjola 1995, s. 153–154).

Vesirajankäyntitoimitukset suoritettiin loppuun voimassa olevien vanhojen säädösten mukaisesti vuosina 1978–1979. Toimituksia seurasi lähes kaksikymmentä vuotta kestänyt oikeus- ja jatkokäsittelyprosessi. Kaikista kolmesta toimituksesta nimittäin valitettiin maa-
oikeuteen ja edelleen Korkeimpaan oikeuteen, joka 27.6.1984 antamallaan tuomioilla pääosin vahvisti toimitukset varsinaisten vesirajankäyntien osalta, mutta palautti ne muun muassa kalastusoikeuksien ja

Inarinjärven yleisen vesialueen muodostamisen osalta jatkokäsittelyyn toimitusmiehille.

Inarin kuntaa koskevan vesirajankäynnin osalta Korkein oikeus pysytti toimitusmiesten ratkaisun, joissa Utsjoen yhteismetsä sai vesialueen Muddusjärven valtiolle erotettujen ranta-alueiden kohdalla, mutta palautti toimituksen toimitusmiehille uudelleen käsiteltäväksi eräiden koskivesien sekä Inarinjärven vesialueiden ja niiden rajojen osalta (taltio 1331). Kalastusoikeuksien osalta Korkein oikeus totesi muun muassa, että kaikilla kiinteistöillä, joilla on oma vesialue tai osuus yhteiseen vesialueeseen, on kiinteistön omistajan henkilöön liittyvistä seikoista riippumatta kalastusoikeus puheena olevilla vesialueilla. Myös erikseen vahvistettavat ylimuistoisella nautinnalla tai muulla perusteella saadut erityiset oikeudet kalastuspaikkoihin tai kalastukseen toisen lohkokunnan tai valtion vesialueella ovat kiinteistökohtaisia ja niiden omistajista riippumattomia. Ne eivät voi ulottua koko kunnan alueelle. Viimeksi mainitut oikeudet käsitellään ja ratkaistaan vesirajankäyntitoimituksessa (Maakaari 12 luku 4 §, välirajasta vedessä annettu laki ja kalastuslaki 503/1951). Sen sijaan muuhun kuin maanomistukseen perustuvia oikeuksia vesialueisiin ei voida ratkaista vesirajankäyntitoimituksessa. Viimeksi mainittuja ovat esimerkiksi lapinkylään kuuluneiden alueiden hallintaan ja lapinveron maksuun ehkä perustettavat oikeudet vesialueisiin. Näillä perusteilla Korkein oikeus hylkäsi Inarin lapinkylän osakkaiden oikeudenomistajien vaatimukset (Wirilander 2001, s. 56–57).

Kolttatilat oli toimituksessa rinnastettu yksinäistaloihin ja niille oli rajoitettu joko omat vesialueet tai yhteiset vesialueet. Maa-oikeus katsoi, ettei kolttatilojen vesialueiden rajoittaminen perustunut lakiin ja kumosi tarkastuksen perusteella asiaa koskevat päätökset. Sevettijärven kylätoimikunnan (kolttien) Korkeimpaan oikeuteen tekemä valitus hylättiin, koska valittaja ei ollut ilmoittanut tyytymättömyyttään maa-oikeuden päätökseen. Lapinkylien ja kolttien osalta asian käsittely päättyi vesirajankäynneissä tähän (Wirilander 2001, s. 56–57).

Seuranneen uuden toimituskäsittelyn ja valituskierroksen lopputuloksena Korkein oikeus antoi kaksi tuomiota 28.6.1993. Näistä toisella (taltio 2199) vahvistettiin yleisen vesialueen muodostaminen Inarinjärven ja toinen koski erityisperusteisia kalastusoikeuksia. Ensimmäisellä tuomiolla toimitusmiehet veloitettiin määräämään Vasikkaselälle ja Kasarinselälle yleisten vesialueiden rajat ja käsittelemään tästä mahdollisesti aiheutuvat erityisperusteisia kalastusoikeuksia koskevat kysymykset (Pohjola 1995, s. 155). Mainittakoon, että jo vuonna 1966 annettiin laki oikeudesta yleisiin vesialueisiin (204/1966). Lain mukaan suuret järvien selät kylänrajan ulkopuolella olivat yleistä vesialuetta, joka pohjineen kuului valtion omistukseen. Inarinjärven yleisistä vesialueista tehtiin lopulta merkinnät kiinteistörekisteriin 14.11.1997. Alueen kokonaispinta-ala on noin 24 000 hehtaaria.

Jälkimmäisessä tuomiossa (taltio 2198) Korkein oikeus totesi, että vesirajankäyntitoimituksessa pysyvänä oikeutena vahvistettava erityisperusteinen kalastusoikeus voi perustua uudistalon perustamispäätökseen tai muuhun vastaavaan talonkirjaan, kuten esimerkiksi katselmuspöytäkirjaan. Ylimuistoiseen

nautintaan perustuvan oikeuden olemassa olon ei edellytetä perustuvan asia-
kirjoihin, vaan vakiintuneisiin olosuhteisiin. Oikeuden toteennäyttäminen voi ta-
pahtua kirjallisten todisteiden ohella ”uskottavilla miehillä, jotka tarkoin tuntevat
paikkakunnan ja voivat valallansa vahvistaa, etteivät itse tiedä, eivätkä ole muil-
ta kuulleet koskaan toisin olleen” (Maakaari 15 luku 4 §). Korkein oikeus osaksi
vahvisti talokohtaiset erityisperusteiset kalastusoikeudet ja osaksi palautti ne uu-
delleen käsiteltäväksi maa-
oikeudelle, joka puolestaan osaksi vahvisti ja osaksi hylkäsi niitä koskevat vaatimukset. Maa-
oikeuden tuomioon haettiin vielä muu-
toksenhakulupaa Korkeimmalta oikeudelta, joka hylkäsi hakemuksen
14.11.1996 (taltio 4315; Wirilander 2001, s. 57–58).

Enontekiöllä ja Utsjoella vesirajankäyntien oikeus- ja jatkokäsittely tapah-
tui saman kaavan mukaan kuin Inarissakin. Erityisperusteiset kalastusoikeudet
vahvistettiin Enontekiön kunnan osalta osin Korkeimmassa oikeudessa
28.6.1993 (taltio 2200) ja osin sen jälkeen maa-
oikeudessa tapahtuneessa uudessa
käsittelyssä. Vastaavasti Utsjoen kunnan osalta vahvistamiset tapahtuivat Kor-
keimmassa oikeudessa 28.6.1993 (taltio 2197) ja sen jälkeen maa-
oikeudessa. Utsjoen kuntaa koskeva vesirajankäynti merkittiin kiinteistörekisteriin
30.10.1997.

Utsjoelle muodostettiin vesirajankäynnissä kuusi vesioikeudellista kylää.
Näistä yksi oli valtionmaa ja yksi Utsjoen yhteismetsä, joka sijaitsi Inarin kun-
nan alueella. Utsjoen kunnan osalta kalastusoikeuskysymyksiin liittyi Tenojokea
koskeva erityispiirre. Tenojoki on rajajoki, jolla sovellettiin Suomen ja Norjan
yhteistä kalastussääntöä. Kalastussäännön ja Suomen kalastuslain soveltamiseen
liittyviä epäkohtia selvitti vuosina 1984–1985 erityinen Tenojoen kalastustoimi-
kunta (Komiteanmietintö 1985:9).

4 Arviointia

4.1 Isojakojen merkitys Lapissa

Isojaoilla luotiin Suomen nykyisen kiinteistöjärjestelmän perusta. Niissä määri-
teltiin talojen rajojen lisäksi läänin-, kunnan ja kylänrajat. Isojaot vakiinnuttivat
maan yksityisomistuksen ja loivat edellytykset maatalouden ja muiden maaseu-
tuelinkeinojen kehittymiselle. Isojaot paransivat peltojen ojitustilannetta, edes-
auttoivat uudisraivausta sekä vaikuttivat maaseutuasutuksen rakenteeseen (Sil-
lanpää 2003, s. 42).

Eräs merkittävä seuraus isojakojen toimeenpanosta oli liikamaiden erotta-
minen valtiolle. Annettujen määräysten mukaan tiloille kuului vain tietty määrä
maata mantaalia kohden. Muut takamaat oli erotettava valtiolle liikamaina ja
jaettava tarvittaessa uudisasukkaiksi haluaville. Liikamaita jaettiin myös mant-
taalin korotusta vastaan lisämaiksi tiloille. Isojaon erääksi tärkeäksi tavoitteeksi
tuli maan osoittaminen uudisasutusta varten. Valtionmetsistä erotettiin kuitenkin
kruununpuistoja, jotka tuli säilyttää pysyvästi uudisasutuksen ulkopuolisina val-
tionmetsinä (Saarenheimo 1983, s. 47–53).

Liikamaan erottamisella ja kruununpuistojen perustamisella voidaan arvioida olleen erittäin keskeinen merkitys monille isojakojen jälkeen tehdyille maankäyttöratkaisuille kuten asutustoiminnalle ja luonnonsuojelualueiden muodostamiselle. Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa valtionmaan osuus kuntien pinta-alasta on keskimäärin noin 90 %. Laajat valtionmaat ovat tehneet mahdolliseksi laajamittaisen valtion harjoittaman metsätaloustoiminnan.

Kiinteistörekisterin mukaan Inarissa on perustettuja luonnonsuojelualueita 328 000 hehtaaria, Enontekiöllä 94 000 hehtaaria ja Utsjoella 87 000 hehtaaria. Kiinteistörekisteriin merkittyjen luonnonsuojelualueiden osuus kuntien yhteenlasketusta kokonaispinta-alasta on noin 16,3 %. Valtionmaat ovat muodostaneet luonnonsuojelualueverkoston rungon. Ilman valtionmaita nykyisenkaltaisia luonnonsuojelualueita ei olisi voitu toteuttaa läheskään siinä laajuudessa kuin on tehty ja on luultavaa, että ilman valtionmaita luonnonsuojelun toteuttaminen olisi todennäköisesti perustunut kokonaan muulle pohjalle kuin valtion omistamiin luonnonsuojelualueisiin (Sillanpää 2003, s. 44).

Lähinnä Inarin, Utsjoen ja Enontekiön kuntien valtionmaille on perustettu erämaalailla (62/1991) 12 erämaa-aluetta, jotka ovat kokonaispinta-alaltaan lähes 1,5 miljoonaa hehtaaria. Erämaalain säätäminen toteutti pitkään keskustelun ja kiistelyn kohteena olleen pohjoisten suurten tunturi- ja metsäalueiden sekä niihin liittyvien luonto- ja kulttuuriarvojen säilyttämisen. Vaikka erämaat ovat osa Suomen Natura 2000 –verkostoehdotusta, ne eivät ole varsinaisia suojelualueita. Ne on perustettu alueiden erämaaluonteen säilyttämiseksi, saamelaiskulttuurin ja luontaiselinkeinojen turvaamiseksi sekä luonnon monipuolisen käytön kehittämiseksi. Kukin erämaa-alue on vähintään 15 000 hehtaaria laaja, pääosin tietön alue. Erämaa-alueilla pysyvien teiden rakentaminen ja kaivostoiminta on sallittu vain valtioneuvoston luvalla. Erämaa-alueilla metsät säilytetään pääosin luonnontilassa ja niiden hoidosta vastaa Metsähallitus.

Arvioitaessa sitä, mikä yhteiskunnallinen merkitys isojailla on ollut Lapis-sa, voidaan eräksi vertailukohtaksi ottaa isojaon vaikutukset Kuusamossa. Sielälähän isojako toteutettiin lähinnä 1950-luvulla, siis samaan aikaan kuin osa pohjoisten kuntienkin isojaista. Molemmilla alueilla tehdyt isojaot edustavat tältä osin viimeisiä, uusimpia Suomessa tehtyjä isojakoja. S. Ervasti (1998) kuvaa Kuusamon isojaon vaikutuksia seuraavasti: ”Vihdoin isojako pani Kuusamossa alulle kehitysprosessin, mikä merkitsi sitä, että pitäjä reippaassa vuosikymmenessä siirtyi luontaistaloudesta täydelliseen rahatalouteen, eli niin kuin läänintaitelija Maija-Leena Ervasti hieman kärjistäen totesi ’viruskaudesta atomiaikaan’. Kun kuusamolaiset tilalliset saivat omat tilansa itsenäisiksi, he alkoivat myydä metsiään ja koneellistaa maatalouttaan. – – – Kuusamosta kehittyi lypsy- ja liha-karjavaltaiseen maatalouteen siirtynyt maalaispitäjä, missä myös puutaloudella ja matkailulla oli merkittävä asema.”

Voidaan arvioida, että Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa isojailla oli kyllä samansuuntaisia vaikutuksia kuin edellä mainituissa ruotusopimuspitäjissä, mutta vaikutukset eivät olleet niin voimakkaita ja näkyviä. Pohjoisten kuntien isojakoa tehtiin pitkän aikajakson kuluessa, eikä lainsäädäntö kehittynyt tuona

aikana siten, kuin esimerkiksi vanhoissa ruutusopimuspitäjissä tehtävien isojakojen osalta tapahtui. Tästä syystä isojakojen lopputulos muodostui pohjoisessa osakkaiden kannalta katsottuna kokonaisuutena kiistatta huonommaksi kuin esimerkiksi Kuusamossa.

Haataja (1924, s. 315) arvioi vuonna 1924, että uuden lain mukaan tulee keskikokoinen talo Inarissa saamaan noin 170–175 hehtaaria verollista maata omaan nautintaan ja noin 80–100 hehtaaria yhteismetsää. Keskimääräiset tilakoot olivat kuitenkin pohjoisten kuntien isojaossa 100–150 hehtaaria ja niissä muodostettiin runsaasti tiloja, joiden kokonaispinta-ala oli alle 50 hehtaaria. Tämä johtui muun muassa siitä, että tilojen omistus oli ehtinyt isojakojen viivästyessä jakaantua pienempiin osiin eikä tiloista voitu enää muodostaa niin elinkelpoisia kuin alun perin oli tarkoitettu. Kun otetaan huomioon maan luontainen tuotto kyky eri alueilla, voidaan todeta, että muodostetut tilat jäivät pohjoisessa selvästi tuotto kyvyltään vaatimattomammiksi kuin esimerkiksi Kuusamossa. Kuten edellä kohdassa 3.4 on todettu, perusparannusten tekeminen rajoittui pohjoisessa lähinnä Enontekiön kuntaan.

Utsjoen maatoimikunta toteaa, että isojaossa manttaalit laskettiin lähinnä peltojen ja niittyjen tuottojen perusteella. Vaikka Pohjois-Lapin kuntia koskeva isojakolaki oli tarkoitettu alueen erikoisolosuhteita varten, jäivät riittävää huomiota vaille tietyt etuudet, joita ei manttaalilaskelmissa tunnettu. Näitä olivat muun muassa metsälaitumet ja jäkälämaat, joilla oli merkitystä alueelle luontaisen elinkeinojen, karjanhoidon ja poronhoidon kannalta. Samoin jäi vesialueiden omistus maatoimikunnan mielestä täysin sattumanvaraiseksi (Utsjoen maatoimikunta 1973, s. 21).

Monia 1900-luvun alussa keinottelun kohteeksi joutuneita tiloja lunastettiin isojaon yhteydessä takaisin niiden entisille omistajasuvuille. Tällaisia olivat esimerkiksi Nykäset Inarin Törmäsessä ja Sarret Itä-Inarissa. Yleensäkin pyrittiin uuden lain (vuoden 1925 isojakolainsäädäntö) avulla järjestämään asujaimiston elämää kuntoon. Torppareista tuli tilallisia torppien lunastushintojen ollessa ”parimminkin nimellisiä” (Luostarinen 1991).

4.2 Saamelaisuus ja maa- oikeuksien selvittäminen

Saamelaiset ovat Suomen ainoa alkuperäiskansa. Saamelaiskäräjälain (974/1995) saamelaismääritelmän mukaan saamelaisten ryhmään lasketaan kuuluvaksi henkilöt, jotka nojaavat saamelaisuutensa joko kieliperusteeseen tai lapalaisperusteeseen. Alkuperäiskansan äänioikeutetut jäsenet ilmenevät vuoden 1999 saamelaiskäräjien vaaliluettelosta, joka on virallinen saamelaisluettelo (Saamelaistoimikunta 2001, s. 6). Saamelaisia oli vuoden 1999 laskennan mukaan noin 7 500 henkilöä, joista saamelaisten kotiseutualueella asuu vajaat 4 000 henkilöä. Saamelaisten osuus saamelaisten kotiseutualueella asuvasta väestöstä on noin 30 % (Oikeusministeriö 2002/1, s. 4).

Saamelaisten kotiseutualue on määritelty saamelaiskäräjistä annetussa asetuksessa (1727/1995). Alueeseen kuuluvat Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnat

kokonaisuudessaan sekä Sodankylän kunnan pohjoisosa (Lapin paliskunnan alue, Vuotson seutu).

Saamelaisten maa- ja metsäoikeuskysymysten selvittelyä vaikeuttaa osaltaan suuresti se, että saamelaisten väestöryhmä on osoittautunut melko epäyhtenäiseksi. Saamelaisten keskuudesta on erotettavissa ainakin seuraavat alaryhmät: Yhtäältä on ryhmä, joka pitää itseään vanhojen lapinkylien oikeudenomistajina, alueen kantaväestönä. Heidän esi-isänsä (lappalaiset) olivat asuneet vanhojen lapinkylien alueilla satoja vuosia. Tähän ryhmään lukeutuvista henkilöistä vain osa kuulune saamelaiskäräjien vaaliluetteloon. Korpijaakko-Labba mainitsee yhteenliittymän ”metsälappalaisten oikeudenomistajat” ja katsoo, ettei se edusta millään tavalla virallisia vanhoja lapinkyliä, vaan paremminkin Inarin ja Kittilän ensimmäisiä uudisasukkaita (Korpijaakko-Labba 2000, s. 109 ja 112). Toisena ryhmänä ovat Ruotsista ja Norjasta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa siirtyneet porosaamelaiset ja heidän jälkeläisensä. Esimerkiksi saamelaiskäräjien jäsenistä valtaosa kuuluu sukuselvitysten mukaan viimeksi mainittuun ryhmään (Lapinkylien yhteistyöjärjestö 2002, s. 34–36, 46–48). Edellisten lisäksi on muita ryhmiä, kuten koltat, joilla viimeksi mainituilla on kokonaan oma asutushistoria ja joita varten on säädetty erityislainsäädäntöä.

Kun näiden ryhmien maa- ja metsäoikeuksia koskevat tavoitteet, vaatimukset ja vaatimusten perusteet poikkeavat kohdakkoin selvästi toisistaan, tämä on omiaan vaikeuttamaan muutoinkin vaikeiden ikivanhojen maa- ja metsäoikeuskysymysten selvittämistä. Sen kysymyksen ratkaiseminen, kenelle vanhojen lapinkylien maa- ja metsäoikeudet nykyisin kuuluisivat, näyttää olevan erityisen vaikeaa ellei mahdotonta.

Saamelaisten maa- ja metsäoikeuskysymykset ovat joka tapauksessa olleet viime vuosina vilkkaan keskustelun ja monien tutkimusten kohteena. Lapinkyliin liittyviä maa- ja metsäoikeusvaatimuksia esitettiin tietyllä tavalla ensimmäisen kerran virallisesti 1970-luvun alkupuolella valmisteltaessa erityislainsäädäntöä pohjoisten kuntien vesirajankäyntejä ja kalastusoikeuksien järjestelyjä varten (Pohjola 1995, s. 152–154). Saamelaisten asemaa, elinkeinojen harjoittamisen turvaamista sekä valtionmaahan liittyviä käyttöoikeuksia ja valtionmaan luovutusten sääntelyä saamelaisten kotiseutualueella oli toki aikaisemminkin pohdittu monissa komiteoissa ja muissa yhteyksissä.

Nykyisin saamelaisten maa- ja metsäoikeuksista käytävä keskustelu käynnistyi varsinaisesti vasta 1990-luvulla saamelaisasiain neuvottelukunnan ehdottamaa vuonna 1990 saamelaisten kotiseutualueen valtionmaiden palauttamista suojelualueineen saamelaisille uudelleen perustettavien lapinkylien omistamiseksi saamelaisyhteisömaiksi. Ehdotus sai ristiriitaisen vastaanoton eikä se johtanut maa- ja metsäoikeuksien osalta jatkotoimiin. Asiaa sivuttiin myöhemmin 1990-luvulla muun muassa perustuslain perusoikeusuudistuksen ja saamelaisten kulttuuri-itsehallinnon säätämisen yhteydessä. Maa- ja metsäoikeuksien selvittäminen on ollut vuodesta 1993 alkaen saamelaisvaltuuskunnan ja sittemmin saamelaiskäräjien tehtävänä (Oikeusministeriö 2001).

Maahan ja vesiin liittyvien oikeuksien järjestämättömyys on ollut esteenä sille, että Suomi olisi voinut ratifioida Kansainvälisen työjärjestön ILO:n

itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoja koskevan yleissopimuksen n:o 169. Oikeusministeriö kutsui vuonna 1999 hallintoneuvos Pekka Vihervuoren selvitysmieheksi maahan, veteen ja luonnonvaroihin sekä perinteisiin (luontais-) elinkeinoihin liittyvän asiakokonaisuuden selvittämiseksi saamelaisten kotiseutualueella. Vihervuori ehdotuksen pääsisältö oli, että saamelaiskäräjien yhteyteen perustettaisiin maa- ja metsäoikeusneuvosto, jonka tehtävänä olisi valvoa saamelaisten ja muun paikallisen väestön etuja lähinnä valtiolle kuuluvan kiinteän omaisuuden käytössä. Maa- ja metsäoikeusneuvosto olisi hallinnut myös erityistä maa- ja metsäoikeusrahastoa (Oikeusministeriö 2002/1, s. 9 ja Vihervuori 1999).

Oikeusministeriö asetti asian jatkoselvittelyä varten 22.11.2000 niin sanotun saamelaistoimikunnan maaherra Hannele Pokan johdolla selvittämään ja tekemään ehdotuksen siitä, miten saamelaisten kotiseutualueella valtion mailla voidaan yhtäältä turvata saamelaisen alkuperäiskansan oikeudet ylläpitää ja kehittää kulttuurimuotoaan ja perinteisiä elinkeinojaan ja toisaalta ottaa huomioon paikalliset elinolosuhteet ja niiden kehittämistarpeet. Toimikunnan työn pohjana oli edellä mainittu Vihervuoren selvitys.

Toimikunta ehdotti muun muassa, että Metsähallituksen nykyisestä Ylä-Lapin luonnonhoitoalueesta muodostettaisiin saamelaisten kotiseutualueen rajausta vastaava Metsähallituksen saamelaisten kotiseutualueen luonnonhoitoalue, jonka johtokuntana toimisi uusi saamelaisten kotiseutualueen johtokunta. Johtokunnan toimivalta käsittäisi Metsähallituksen hallinnassa saamelaisten kotiseutualueella olevien valtion maiden hallinnon ja käytön periaatteellisen ohjauksen siten kuin siitä erikseen säädettäisiin. Saamelaistoimikunnan ehdotus sai varsin ristiriitaisen vastaanoton. Muun muassa saamelaiskäräjät ja alueen kunnat Utsjoen kuntaa lukuun ottamatta vastustivat toimikunnan ehdotusta (Oikeusministeriö 2002/1, s. 10–12 ja Saamelaistoimikunta 2001).

Oikeusministeriö kutsui syksyllä 2000 selvitysmies Juhani Wirilanderin selvittämään erikseen saamelaisten kotiseutualueen kiinteistöoikeudellisia kysymyksiä. Wirilanderin perusteellinen selvitys valmistui elokuussa 2001. Selvityksen tuloksia on selostettu muun muassa tämän kirjoituksen kohdissa 1, 2.1, 3.6, 4.2 ja 4.3.

Oikeusministeriössä laadittiin vuoden 2002 alkupuolella luonnos hallituksen esitykseksi Eduskunnalle laiksi saamelaisten kotiseutualueen luonnonhoitoalueen neuvottelukunnasta ja laiksi Metsähallituksesta annetun lain muuttamisesta. Luonnos pohjautuu saamelaistoimikunnan ehdotukseen, mutta sitä on muokattu muun muassa Saamelaiskäräjien kanssa käytyjen neuvottelujen pohjalta. Keskeisiä eroja ovat johtokuntaehdotuksen muuttuminen lausuntoja antavaksi neuvottelukunnaksi ja neuvottelukunnan päätöksenteon kohdistaminen yksinomaan valtion alueiden periaatteellisiin hallinnointikysymyksiin (Oikeusministeriö 2002/1, s. 12).

Lain jatkovalmistelun edellyttämien lisätietojen saamiseksi oikeusministeriö tilasi vuoden 2002 lopussa niin sanotun Lapin maa- ja metsäoikeustutkimuksen Oulun ja Lapin yliopistojen yhteiseltä tutkimusryhmältä. Lapin maa- ja metsäoikeustutkimus on arkistolähteisiin perustuva tutkimus, joka koskee entisten Kemin ja Tornion

Lappien alueen asutus- ja väestöhistoriaa, maankäyttöä ja maanomistusoloja 1700-luvun puolivälistä 1900-luvun alkupuolelle. Tutkimuksen rajaus perustuu edellä mainittuihin Wirilanderin lausuntoon sekä saamelaisoimikunnan ehdotukseen (Oikeusministeriö 2002/2). Tutkimuksen tuloksista ei ole saatavissa tietoja tätä kirjoitusta laadittaessa.

Pohjoismaiden neuvosto käynnisti vuonna 1995 yhteispohjoismaisen saamelaissovimuksen valmistelun. Asiaa valmistellut asiantuntijaryhmä sai 16.11.2005 valmiiksi ehdotuksensa, jonka mukaan pohjoismaisessa saamelaissovimuksessa todettaisiin, että saamelaisilla on oikeuksia sellaisiin maa- ja vesialueisiin, joita he ovat perinteisesti käyttäneet. Tältä osin ehdotus vastaa pääosin kansainvälisen työjärjestön ILO:n alkuperäiskansoja koskevaa sopimusta n:o 169. Valtioilla olisi velvollisuus määritellä ne maa-alueet, joihin saamelaisilla on omistus- tai käyttöoikeus. Kansallisessa oikeudessa tulisi olla sopivia menettelyjä saamelaisten maahan ja veteen kohdistuvia oikeuksia koskevien vaatimusten käsittelemiseksi. Tarvittaessa saamelaisten tulisi saada välttämätöntä taloudellista apua asiansa oikeuskäsittelyyn. Saamelaisilla olisi muun muassa osallistumisoikeus näiden alueiden julkiseen hallintoon. Sopimusehdotusta on valottanut Scheinin (Oikeusministeriö 2005, Scheinin 2006).

Oikeusministeriössä valmistellaan tätä kirjoitettaessa lainsäädäntöä saamelaisten maahan, veteen, luonnonvaroihin ja perinteisiin elinkeinoihin kohdistuvien oikeuksien järjestämiseksi saamelaisten kotiseutualueella. Asiaa koskeva hallituksen esitys on määrä antaa vuoden 2006 aikana (Oikeusministeriö 2006).

4.3 Isojaot ja saamelaisten maa-oikeudet

Korpijaakko-Labba katsoo, että isojaossa oli kysymys (vain) siitä, että kylän tai yksinäistalon hallinnassa (nautinnassa) oleva alue rajattiin kylän rajan ulkopuolella olevaa erämaata vastaan ja kylälle kuuluva maa jaettiin kylään tai yksinäistaloon kuuluvien tilojen kesken. Varsinaista liikamaata ei pohjoisten kuntien isojaossa erotettu lainkaan, koska taloille annettiin kaikki niiden nautinnassa ollut lohkokuntiin kuulunut maa. Mitään erityistä valtiolle murrettavaa osuutta ei hänen mukaansa voinut näissä kylissä edes syntyä, koska kylillä ei ollut vanhaan käytyjä rajoja toisiaan vastaan. Näillä perusteilla hän asettaa kyseenalaiseksi sen, että valtion oikeus maa- ja vesialueisiin olisi ratkaistu isojaossa (Korpijaakko-Labba 2000, s. 221).

Pohjoisia kuntia koskevan isojakolainsäädännön ja isojakojen suorittamisen tavoitteena oli kuitenkin lainvalmisteluasiakirjojen mukaan ”maanomistusolojen lopullinen järjestely”. Hallituksen esityksessä 24/1924 todetaan, että ”ehdotettua isojakomenettelyä voidaan, mitä metsämaihin tulee, silläkin syyllä puoltaa, että siten valtion metsämaat tulevat lopullisesti yksityisten maanomistajain metsämaista erotetuiksi, sekä että sikäläinen valtion metsätalous ja metsien käyttö voidaan vapaammin järjestää” (HE 24/1924 vp. s. 1 ja 5). Vuoden 1925 isojakolain 15.2, 16.3, 17.1 ja 18.1 §:stä ilmenee välillisesti, että taloille erotettavan maan ulkopuolelle jäävä maa kuului valtiolle.

Korpijaakko-Labba on oikeassa siinä, että liikamaa-termiä ei mainita vuoden 1925 isojakolainsäädännössä. On kuitenkin huomattava, että kyseistä lainsäädäntöä tuli lain 1 §:n mukaan soveltaa vain silloin, kun se poikkesi voimassa olleesta yleisestä isojakolainsäädännöstä, siis muun muassa vuoden 1848 maanmittausohjesäädännöstä ja vuoden 1916 jakolainsäädännöstä. Tämän yleisen isojakolainsäädännön mukaan liikamaan erottaminen (murtaminen) oli olennainen osa isojakoprosessia. (Isojakolainsäädännön kehityksestä katso esimerkiksi Hyvön 1998, s. 111–114.)

Kuten edellä kohdassa 3.2 on todettu, Inarin ja Enontekiön kunnissa eteläisessä ja keskipiirissä suoritettujen isojakotoimitusten asiakirjoista ilmenee selvästi, että liikamaan murtaminen oli yksi toimitusten päävaiheista. Toimitusasiakirjoissa puhutaan vielä liikamaanmurtamistoimituksesta, josta muun muassa annettiin erillinen valitusosoitus. Asiaan liittyviä valituksia käsiteltiin maanjako-oikeudessa ja ainakin Peltovuoman jakokunnan osalta myös Korkeimmassa oikeudessa. Viimeksi mainitussa Korkeimman oikeuden tuomiossa 13.6.1956 muun muassa todetaan, että toimitusmiehet olivat suorittamassaan liikamaan murtamisessa esittäneet asianosaisille jakokunnalle tulevien ja valtiolle jäävien tilusten sijoittamista koskevan ehdotuksen. Toimitusta ei muutettu.

Kyllillä oli Inarissa ja Enontekiöllä ennestään rajat, nimittäin väli aikaisten lohkojen rajat, joita noudatettiin liikamaiden murtamisissa ellei ollut syytä niistä poiketa. Esimerkiksi Peltovuoman jakokunnan isojaossa Enontekiöllä oli ”valtiolle murrettava takaisin 507,113 hehtaaria verollista maata” koska verollepanon mukainen manttaalimäärä ei riittänyt jakokunnalle aikaisemmin mitattuun verollisten tilusten määrään (arkistonumero Enontekiö 405:9, s. 51–52). Kaamasen jakokunnan isojaossa Inarissa todettiin verollepanopäätöksen antamisen jälkeen, että jakokunnalle aikaisemmin kartoitettu tilusala oli varsin suuri ja sitä oli vähennettävä. Asia käsiteltiin ”liikamaanmurtamistoimituksessa” (arkistonumero Inari 404-18, s. 504–520). Utsjoella ei sen sijaan puhuttu erillisestä liikamaan erottamisesta. Siellä asia hoidettiin käytännössä samalla kun talot saivat palstansa.

Korpijaakko-Labba katsoo edelleen, että lapinkylät olivat, tosin alueiltaan mukaeltuina, voimassa lainsäädännön ja maakirjakäytännön tasolla Suomen kiinteistöjärjestelmän osina sekä autonomian ajalla että vielä itsenäisen suomen alkuaikoinakin aina siihen saakka, kun maavero lakkautettiin lailla 295/1924. Tämän hän katsoo olevan ratkaisevan havainnon, kun arvioidaan isojakojen ja saamelaisten maa-oikeuksien suhdetta (Korpijaakko-Labba 2000, s.124). Korpijaakko-Labba toisaalta korostaa maakirjaa ja sen merkintöjä tärkeinä osoituksina lappalaisten verosta ja lapinkylien olemassaolosta (s. 223–224). Toisaalta hän toteaa, että esimerkiksi vuoden 1810 maakirjan luettelemia Inarin maakirjakylä ei pidä sekoittaa vanhoihin lapinkyliin. Viimeksi mainittujen ”alkuperä ja funktio on kokonaan toinen kuin ensiksi mainittujen” (s. 109).

Hyvärinen puolestaan toteaa saamelaisvaltuuskunnalle vuonna 1978 tekemässään tutkimuksessa, että saamelainen kyläjako oli kyllä rajoineen tiedossa vielä 1800-luvun alussa. Lapinkylä näyttää kuitenkin hävinneen lapinveron

maksun kohteena hallitsijanvaihdon yhteydessä vuonna 1809 ja lapinverosta tuli solidaarisesti maksettava ”pitäjänvero” viimeistään 1800-luvulla. Lapinkylistä (tai saamelaisten maista) ei näkynyt 1800-luvulla maakirjoissa enää merkkiäkään, vaan ne oli joko nimetty pitäjiksi tai niitä yhdistelemällä oli tehty pitäjiä. Ainoastaan saamelaisten velvollisuudet oli jätetty rekisteriin lapinveron muodossa. Muutoin Hyvärinen on sitä mieltä, että erilaisten väliaikaisten toimenpiteiden nimissä saamelaisten oikeuksia loukattiin noin 150 vuoden ajan luovuttamalla lapinkylien alueita uudisasutukselle. Nämä oikeudenloukkaukset saivat lain voiman isojakotoimitusten tullessa lainvoimaisiksi. Hyvärinen on samaa mieltä, kuin Korpijaakko-Labba, siitä, että isojakotoimitusten lainvoima ei ulotu valtionmaaksi kutsutulle alueelle, joka oli ennen vuoden 1976 jakolain muutosta (laki 1976/984) kiinteistöjärjestelmän ulkopuolista aluetta (Hyvärinen 1987, s. 71–72).

Wirilanderin mukaan lähtökohtana pohjoisten kuntien verollepano- ja isojakolainsäädäntöä laadittaessa on ollut se, että sanottujen kuntien maa- ja vesialueet kuuluivat joko taloihin ja valtion metsätorppiin tai valtiolle sen metsämaana. Lapinkylistä tai yksittäisten lappalaisten mahdollisista maanomistuksista ei sanottu lainsäädännössä tai sen valmistelutöissä, Juho Haatajan johtaman komitean (n:o 20/1921) mietinnössä ja hallituksen esityksessä no 20/1924 vp, mainita saanaakaan. Tältä pohjalta lähdettäessä pidettiin tarpeellisena, että muodostettavien talojen ja valtion maat erotetaan toisistaan, talojen osalta tarkistetaan niitä koskenut aikaisempi verollepano ja kruunun metsätorppien osalta, jotka samalla muodostettaisiin itsenäisiksi talonnumeroiksi, suoritetaan verollepano ja muodostuville uusille taloille annetaan määrätty määrä maata manttaalia kohti (Wirilander 2001, s. 53).

Maata omistamattomat saamelaiset jäivät vääjäämättä isojakojen ulkopuolelle. Heitä pidettiin tilattomana väestönä, mikä merkitsi sitä, että isojaoissa vain tilojen tuli saada tietty määrä maata manttaalia kohden ja, kuten muun muassa Lapinmaan taloudellisia oloja tutkimaan asetettu komitea totesi 1900-luvun alkuvuosina, jäännös puheena olevien kuntien maa-alasta kuului kruunulle. Komitea puhuu porolappalaisista, jotka eivät olleet maanomistajia (Komiteanmietintö 3/1905, s. 218). Tilattoman saamelaisväestön osalta ei näytä esitetyn mitään vaatimuksia isojaon lainvalmistelutöiden eikä varsinaisten isojakotoimitustenkaan yhteydessä.

Enontekiöllä isojakojen osakkaina oli saamelaisia vain muutamissa jakokunnissa. Sen sijaan Utsjoella lähes kaikki isojakojen osakkaat olivat sekä syntyperältään, että äidinkieleltään saamelaisia. Toimituksissa esiintyikin Utsjoella jossain määrin kieliongelmia (Pohjola 1995, s. 107). Monista saamelaisista tuli esimerkiksi Inarissa isojaon yhteydessä tilallisia heidän lunastettuaan valtionmetsätorppansa omakseen (Luostarinen 1991).

Isojaossa kaikki uudistilat muodostettiin taloiksi. Lisäksi lähes kaikki kruununtorpparit ja mäkitupalaisetkin saivat isojakojen yhteydessä itsenäiset tilat. Vieläpä nekin, jotka olivat jo ehtineet myydä tilansa, saivat mahdollisuuden lunastaa tilansa valtion tuella takaisin itselleen. Ja, kuten Luostarinen (1991) on

todennut, ”yleensäkin pyrittiin uuden lain avulla järjestämään asujaimiston elämää kuntoon”. Asia lienee niin, että käytännössä lähes kaikki alueen asukkaat, jotka vain halusivat, saivat isojakojen yhteydessä erotettua itselleen oman tilan. Kuten edellä sanotusta ilmenee, hyvin monet saamelaisetkin näin menettelivät.

Saamelaisten kotiseutualuetta koskevissa vesipiirirajankäynneissä vahvistettiin kiinteistöille kuuluvaksi niin sanottuja erityisperusteisia kalastusoikeuksia kylän rajojen ulkopuolella oleviin valtiolle kuuluviin vesialueisiin. Inarinjärveen perustettiin yleinen valtiolle kuuluva vesialue. Inarin lapinkylän osakkaiden oikeudenomistajien vaatimukset hylättiin. Korkeimman oikeuden perustelujen mukaan vesipiirirajankäyntitoimituksessa on kysymys vain sellaisista vesialueisiin kohdistuvista oikeuksista, jotka perustuvat maanomistukseen. Tähän eivät perustuneet lapinkylän osakkaiden oikeudenomistajien puolesta esitetyt vaatimukset. Muuhun kuin maanomistukseen, kuten lapinkylään kuuluneiden alueiden hallintaan ja lapinveron maksuun ehkä perustuvia oikeuksia vesialueisiin ei voitu ratkaista vesirajankäyntitoimituksessa.

Oma kysymyksensä on se, miten omistusoikeus ymmärrettiin aikana, jolloin lapinkylät olivat voimissaan. Mailla ei ollut tuohon aikaan varsinaista kauppa-arvoa, ei myöskään metsillä. Erämaiden ja vesien arvo perustui lähinnä siihen, että tiettyjä alueita voitiin käyttää metsästykseseen, kalastukseen sekä porojen ja kotieläinten laitumina. Se, kenellä oli alueisiin omistusoikeus siinä merkityksessä kun omistusoikeus nykyisin ymmärretään, lienee ollut melko toisarvoinen asia. Elintärkeää voidaan sen sijaan olettaa olleen sen, kenellä oli oikeus käyttää alueita edellä mainittuihin tarkoituksiin. Utsjoen maatoimikunta kuvaa asiaa mietinnössään seuraavasti: Maan omistaminen ei saamelaisten silloisissa eristyneissä oloissa suonut sen parempia oikeuksia ja etuja kuin käyttöoikeuskaan. Asukkaille yleensä riitti, kunhan joku heidän esivanhemmistaan oli aikoinaan saanut joko käyttö- tai omistusoikeuden rakennuspaikkaan. Omistussuhteiden selvittämistä ei aina pidetty tarpeellisenakaan. Vasta nykypolvien aikana omistusoikeus on alkanut Utsjoellakin saada sille kuuluvaa merkitystä (Utsjoen maatoimikunta 1973, s. 42–43). Omistusoikeus-käsitteen moniulotteisuutta on käsitelty esimerkiksi Hyvönen (1998, s. 82–104).

Wirilander toteaa lähinnä käräjäpöytäkirjoihin perustuvaa näyttöä olevan siitä, että lapinkylissä asuvilla perheillä oli sekä yksin, että yhdessä muiden kanssa ollut kylän rajan sisäpuolella asumusten pihapiirejä, kalavesiä ja kalastuspaikkoja, riistanpyyntipaikkoja ja laidunalueita. Nämä alueet oli otettu huomioon kylälle pantua lapinveroa sen osakkaiden kesken jaettaessa. Oikeus näihin alueisiin on rinnastettavissa nykyisen käsityksen mukaiseen omistajanhallintaan. Mitään riidatonta näyttöä ei sen sijaan ole siitä, että lapinkylät olisivat yhteisönä omistaneet alueita. Toisaalta valtion omistajanhallinta pohjoisen erämaihin alkoi vahvistua 1500-luvulta lähtien. 1900-luvun alkupuolella vanhoista lapinkylistä tai yksittäisten saamelaisten (lappalaisten) mahdollisista maanomistuksista ei enää puhuttu. Muutokseen olivat vaikuttaneet osaltaan 1600-luvulla alkanut Lapin uudisasuttaminen ja muut elinolojen muutokset, jotka olivat vaikeuttaneet

lappalaisten perinteisen elämänmuodon harjoittamista (Wirilander 2001, s. 59–61).

Edellä on todettu, että lapinkylät olivat menettäneet merkityksensä lapinveron maksun kohteena ja kiinteistöoikeudellisessa mielessä viimeistään 1800-luvun alussa, siis noin sata vuotta aikaisemmin, kun pohjoisten kuntien isojakolainsäädäntöä ryhdyttiin valmistelemaan. Tältä pohjalta on helppo ymmärtää, etteivät lapinkylät näytelleet enää mitään osuutta lainsäädännössä eikä sen valmistelussa. Myöskään varsinaisissa isojakotoimituksissa, joita tehtiin noin 70 vuoden kuluessa yli 120 kappaletta, lapinkylillä ei näytä olleen mitään osuutta. Viimeiset isojakotoimitukset saivat lain voiman 1960-luvun alussa. Vasta vesirajankäyntien oikeuskäsittelyjen yhteydessä 1980-luvulla, siis yli kahdensadan vuoden kuluttua siitä, kun Pohjois-Lapin uudisasutus oli alkanut ja lähes sadan vuoden kuluttua siitä, kun isojakolainsäädäntö oli valmisteltu ja annettu, alkoi nousta esiin lapinkyläen osakkuuteen liittyviä vaatimuksia. Ei voi välttyä ajatuksesta, että asiassa oltiin auttamattomasti myöhässä.

Hyväriinen lienee oikeassa siinä, että joidenkin saamelaisten maahan liittyviä oikeuksia loukattiin uudisasutuksen ja erilaisten väliaikaisten järjestelyjen toteuttamisella ja ehkä vielä isojakojen toimeenpanollakin. Nämä mahdolliset oikeudenloukkaukset tapahtuivat vähitellen ja inhimillisestä näkökulmasta katsottuna varsin pitkän ajan kuluessa. Uudisasutuksen alkamisesta isojakojen lainvoimaiseksi tulon ehti kulua aikaa noin 200 vuotta. Mahdolliset oikeudenloukkaukset kohdistuivat niin vähäväkiseen väestönosaan, ettei niitä ilmeisesti edes kunnolla tiedostettu.

Isojaossa ei puututtu taloille erotettujen alueiden ulkopuolella oleviin valtionmaihin kohdistuviin oikeuksiin muulla tavalla, kuin käymällä alueiden rajat taloja vastaan ja määrittelemällä alueisiin oikeuttavina ja rasittavina kohdistuvat isojaosta johtuvat käyttöoikeudet (rasitteet) ja eräät erityiset etuudet, kuten kalastusoikeudet. Valtionmaihin (ja vesiin) mahdollisesti kohdistuvia muita oikeuksia on mahdollista edelleen pyrkiä valvomaan saattamalla niitä koskevia vaatimuksia tuomioistuimen tutkittavaksi ja ratkaistavaksi.

Pohjoisessa sijaitsevien valtion maiden käyttö on paikallisen väestön osalta järjestetty nykyisin niin, että alueisiin kohdistuvat ensinnäkin samat, sinänsä laajat jokamiehenoikeudet, jotka ovat voimassa muuallakin Suomessa. Alueet ovat metsästys- ja kalastuslainsäädännön puitteissa käytettävissä metsästyksen ja kalastukseen. Tässä suhteessa paikalliset asukkaat ovat erikoisasemassa. Edelleen alueet ovat käytettävissä poronhoitolain puitteissa laidunalueina ja kaivoslain puitteissa malminetsintään ja kaivostoimintaan. Erämaalaki turvaa laajojen erämaa-alueiden käyttämistä perinteisiin lappalaisiin elinkeinoihin. Saamelaiskäräjälaki takaa erityisesti saamelaisille mahdollisuuden tulla kuulluksi pohjoisen luonnonvaroja koskevia päätöksiä tehtäessä. Kolttalaki takaa kolttala-alueella asuville kolttile tiedettyjä oikeuksia käyttää valtion omistamia alueita sellaisiin tarkoituksiin, jotka edistävät kolttäväestön ja -alueen elinolosuhteita ja toimeentulomahdollisuuksia sekä ylläpitävät ja edistävät kolttakulttuuria. Nykyisinkin vireillä olevia lainsäädäntö- ynnä muita hankkeita saamelaisten ja muiden paikallisten

asukkaiden vaikutusmahdollisuuksien kehittämiseksi muun muassa luonnonvaroja koskevassa päätöksenteossa voidaan pitää oikeana tienä hoitaa pohjoisten valtionmaiden käyttöä koskevia kysymyksiä.

Lähdeluettelo

Ervasti, Seppo (1998). Johdatus Kuusamon historiaan, verkkoversio 4.2.1998. Toim. Eeva Huotari ja Kari Mäkelä. <http://www.edu.kuusamo.fi/kuusamo/historia/ijako.html>

Haataja, Kyösti (1924). Taloudellisia maanjakokysymyksiä. Yhteiskunta Taloudellinen Aikakauskirja 1924, N:o 4. Helsinki 1925.

Haataja, Kyösti (1929). Erämaa ja liikamaa. Maanmittaustieteiden seuran julkaisuja n:o 2. Porvoo 1929. 47 s.

Haataja, Kyösti (1933). Maanmittauslaitos itsenäisyyden aikana. Teoksessa: Suomen maanmittauksen historia, II osa. Porvoo 1933. 89 s.

HE 20/1924 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi isojaosta ja verollepanosta sekä valtion mailla olevien vuokra-alueiden lunastamisesta Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa.

Hyvärinen, Heikki J. (1987). Saamelainen kiinteistö oikeudessamme. Komiteanmietintö 1979:30. Helsinki 1979. 118 s.

Hyvönen, Veikko O. (1998). Kiinteistönmuodostamisoikeus I, Yleiset opit. Jyväskylä 1998. 557 s.

Komiteanmietintö 1921:20. 168 s.

Komiteanmietintö 1971:B. Inarin, Enontekiön ja Utsjoen vesirajatoimikunta.

Komiteanmietintö 3/1905. Komitea Lapinmaan taloudellisten olojen tutkimista varten.

Korpijaakko, Kaisa (1989). Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa. Lapin korkeakoulun oikeustieteellisiä julkaisuja sarja A 3. Helsinki 1989.

Korpijaakko-Labba, Kaisa (2000). Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa – kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun. Diedut N:o 1/1999. Rovaniemi 2000.

Lapinkylien yhteistyöjärjestö (2002). Lausunto Pokan toimikunnan mietinnöstä. 49 s.

Luostarinen, Usko (1991). Isojako Inarissa kesti vuosikymmeniä: 62 kruununmetsätörmäriakin sai oman tilan. Inarinmaa 4.9.1991, s. 10.

Nohrström, Walter (1933). Isojaot Suomessa Venäjän vallan aikana. Teoksessa: Suomen maanmittauksen historia, II osa. Porvoo 1933. 137 s.

Oikeusministeriö (2001). Maa-
oikeudet saamelaisten kotiseutualueella ovat olleet muutoksen alla vuosisatojen ajan. Tiedote 8.8.2001.

Oikeusministeriö (2002/1). Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi saamelaisten kotiseutualueen luonnonhoitoalueen neuvottelukunnasta ja laiksi Metsähallituksesta annetun lain muuttamisesta. Luonnos 14.6.2002. 33 s.

Oikeusministeriö (2002/2). Lapin maa-
oikeustutkimus käynnistyy. Tiedote 20.12. 2002.

Oikeusministeriö (2005). Yhteispohjoismaisen asiantuntijaryhmän ehdotus saamelaisso-
pimukseksi valmistui. Tiedote 16.11.2005.

Oikeusministeriö (2006). Maahan ja perinteisiin elinkeinoihin liittyvien oikeuksien jär-
jestäminen saamelaisten kotiseutualueella. Tiedote 8.2.2006.

Pohjola, Antti (1983). Isojaot Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa. Teoksessa: Maan-
mittaus Suomessa 1633–1983, s. 92–100. Maanmittaushallitus, Helsinki, 1983. ISBN
951-46-662-3.

Pohjola, Antti (1995). Lapinmaata jakamassa. Toim. Aarre Terho. Oulu 1995. 155 s.
ISBN 951-749-230-8.

Saamelaistoimikunta (2001). Ehdotus maahan, veteen, luonnonvaroihin ja perinteisiin
luontaiselinkeinoihin liittyvien oikeuksien järjestämisestä saamelaisten kotiseutu-alueel-
la valtion mailla. Saamelaistoimikunnan mietintö KM 2001:14. 145 s.

Saarenheimo, Juhani (1983). Isojaot ja isojaonjärjestelyt. Teoksessa: Maanmittaus Suo-
messa 1633–1983, s. 20–62. Maanmittaushallitus, Helsinki, 1983. ISBN 951-46-662-3.

Scheinin, Martin (2006). Ihmisen ja kansan oikeudet – kohti Pohjoismaista saamelaisso-
pimusta. Lakimies 1/2006 s. 27–41.

Sillanpää, Jouko (2003). Tilusjärjestelyjen käyttö luonnonsuojelualueiden toteuttamises-
sa. Kiinteistöopin ja talousoikeuden julkaisuja A 34. Teknillinen korkeakoulu 2003.
136 s.

Utsjoen maatoimikunta (1973). Utsjoen maatoimikunnan mietintö. Komiteamietintö
1973:120. Helsinki 1973.

Valtionmetsäkomitea (1920). Valtionmetsäkomitean mietintö N:o 1. Komiteamietintö
1920:16. 388 s.

Vihervuori, Pekka (1999). Maahan, veteen, luonnonvaroihin sekä perinteisiin elinkeinoi-
hin kohdistuvat oikeudet saamelaisten kotiseutualueella. Oikeusministeriön yleisen osas-
ton julkaisuja 3/1999.

Wirilander, Juhani (2001). Lausunto maanomistusoloista ja niiden kehityksestä saame-
laisten kotiseutualueella. 8.8.2001.